

100 danmarkshistorier

**Søren
Mentz**

Den islandske revolu- tion

Aarhus Universitetsforlag

100 danmarkshistorier

**Søren
Mentz**

Den islandske revolu- tion

Aarhus Universitetsforlag

Den islandske revolution

© Søren Mentz og Aarhus Universitetsforlag 2018

Serie: 100 danmarkshistorier

Forlagsredaktion: Peter Bejder

Tilrettelæggelse, sats og omslag:

Camilla Jørgensen, Trefold

Repro og e-bogsproduktion: Narayana Press

ISBN: 978 87 7184 527 3

Projektet 100 danmarkshistorier er støttet af A.P.

Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers

Fond til almene Formaal

Projektets styregruppe: Thomas Bloch Ravn
(Den Gamle By), Thorsten Borring Olesen (Aarhus
Universitet), Peter Brunbech (HistorieLab), Mette
Frisk Jensen (danmarkshistorien.dk), Søren
Hein Rasmussen (MegaNørd), Torben Kjersgaard
Nielsen (Aalborg Universitet), Ulrik Langen
(Københavns Universitet), Bo Lidegaard (dr.phil.,
forfatter), Camilla Mordhorst (Nationalmuseet),
Lars Boje Mortensen (Syddansk Universitet), Keld
Møller Hansen (Danmarks Borgcenter), Hans
Schultz Hansen (Rigsarkivet), Nils Arne Sørensen
(Syddansk Universitet) og Sten Tiedemann
(Folkeuniversitetet i Aarhus)

Læs mere om projektet på

100danmarkshistorier.dk

FAGFÆLLE-
BEDØMT

// I henhold til ministerielle krav betyder bedømmelsen, at der fra en fagfælle på ph.d.-niveau
er foretaget en skriftlig vurdering, som godtger denne bogs videnskabelige kvalitet.

Aarhus Universitetsforlag

Finlandsgade 29

8200 Aarhus N

www.unipress.dk

Indhold

Jørgen Jürgensens revolution

Smidigt, fredelig og resolut 2

De små ting 4

Fællesskabet

Et dansk biland 10

Koloni eller provins? 11

Stokfisk 14

Den kulturelle samhørighed 17

De lærdes Island 19

Vulkanøen udforskes 23

Vejen til selvstændighed

Island og revolutionen 28

Strømninger fra Danmark 31

Forfatningsproblemet 33

Islands reaktion på Junigrundloven 36

Det kongelige Islandsbesøg 40

Politisk dødvande 42

Folkets konge 45

Frederik 8.s Islandsrejse 46

Flagsagen 51

Personalunionen 53

Christian 10.s besøg 56
Forskellige veje 59
Den islandske republik – frihed 60
En overset forbindelse 64

Kolonimagt og udbytning

Skiftende brug af historien 70
Befrielsen fra et ondt styre 71
Den danske nationalfortælling 73
Kravet om udlevering 81
Forløbet af håndskriftssagen 86
En historisk udlevering 88
Den postkoloniale kamp om historien 89
Eftertanke 97

Videre læsning 100

Jørgen Jürgensen
var søn af en kongelig
urmager og tilhørte
det fine borgerskab i
København. Han gik
i skole med digteren
Adam Oehlenschläger
(1779-1850), men kunne
ikke sidde stille og
skabte konstant uro i
klassen. I slutningen
af 1700-tallet slog
oplysningstidens
liberale frihedskrav
igennem. Selv om
Jürgensen blev
smidt ud af skolen og
fortsatte sin karriere
som sømand, var
han relativt boglig
og præget af tidens
frihedsværdier. Det
kom til udtryk i 1809,
da han stod i spidsen
for Islands kortvarige
løsrivelse fra Danmark.
|| Maleri af C.W.
Eckersberg (1783-1853)
ca. 1808-09, Det
Nationalhistoriske
Museum på Frederiks-
borg (foto: Kit Weiss)

A detailed oil painting of a young man with curly brown hair and light blue eyes. He is wearing a dark blue coat over a white high-collared shirt and a striped cravat. The background is dark and textured.

Jørgen Jürgensens revolution

Smidigt, fredeligt og resolut

Den 25. juni 1809 blev Island optændt af revolutionens flamme og løsrev sig fra det danske styre. Revolutionens bannerfører var dansk og hed Jørgen Jürgensen (1780-1841). Netop ankommet til Island, ombord på et britisk handelsskib, beskrev han revolutionens forløb:

”Jeg lagde min plan uden at sige et ord til nogen som helst, og da den følgende dag var en søndag, gik jeg i land med 12 af mine søfolk, så snart jeg havde set, at hele byen var gået ind i kirken. Jeg gik direkte hen til amtmandens hus, delte min lille trop i to grupper og posterede seks foran og seks bagved bygningen med ordre om at beskyde enhver, der måtte forsøge at afbryde mig. Derpå åbnede jeg døren og trådte ind bevæbnet med et par pistoler. Hans nåde, der hvilede sig på en sofa, blev noget overrasket over min pludselige tilsynekomst. Han var alene i huset bortset fra kokken, som var travlt optaget med at forberede middagen, et par tjenestefolk og en dansk dame.”

Revolutionen i 1809 afdækker et markant aspekt af det dansk-islandske fællesskab: Der var kun en

repræsentant for det danske styre på øen. Ingen soldater, ingen befæstninger. Stiftamtmanden alene repræsenterede statsmagten, og langt fra Danmark, beliggende i den nordlige del af Atlanterhavet, passede Island sig selv. Indbyggerne i Reykjavik blev da også noget forundrede over de begivenheder, som havde udspillet sig i kirketiden, men de regnede med, at Jørgen Jürgensen og de britiske søfolk handlede i overensstemmelse med Storbritanniens regering og accepterede tingenes tilstand. Den nye magthaver fortsatte sin beretning:

”Medmindre en eller anden mere boglærd historiker kan anføre et eksempel, kender jeg ikke til en revolution i nogen nations annaler, som er forløbet mere smidigt, mere fredeligt eller mere resolut end denne. Hele øens regering blev forandret på et øjeblik. Jeg var ganske klar over stemningen i befolkningen, inden jeg lagde min plan, og vidste, at jeg var på sikker grund.”

Men Jørgen Jürgensen havde gjort regning uden vært. I august 1809 ophørte hans styre lige så pludseligt, som det begyndte. Et britisk krigsskib ankrede op i Reykjavik, og den forbløffede kaptajn blev oprevet over, at britiske købmænd havde medvirket til ”an act of rebellion”. Stiftamtmanden blev løsladt og genindsat i sit embede, mens Jørgen Jürgensen blev ført til London og sat i fængsel. Endnu en gang betragtede islændingene begivenhedernes gang med sindsro. Der var ingen, der kom revolutionen til undsætning, selv om Jürgensen havde nået at etablere et fort med seks kanoner til forsvar af havnen og et kavaleri på otte ryttere.

Frihedens flamme var åbenbart brændt ud. Der skulle gå mange år, før den igen antændte Island med mere seriøse krav om selvstændighed.

Jørgen Jürgensens islandske revolution er måske ikke en stor begivenhed i danmarkshistorien, men den kortvarige løsrivelse af Island fra det danske styre indvarslede de store forandringer, som kom til at præge riget i anden halvdel af 1800-tallet. I overgangen fra enevælde til demokratisk nationalstat opstod det Danmark, som vi kender i dag, men i processen gik det gamle multinationale rigsfællesskab i opløsning. Historien om Slesvig og Holsten er kendt – hertugdømmerne, som de danske konger havde regeret over siden 1400-tallet, gik tabt i krig. Men at Island også gled ud af rigsfællesskabet, er stort set glemt.

Denne bog er historien om et rigsfællesskab og om, hvilke kræfter der fik forbindelsen mellem de to lande til at høre op. Udgangspunktet er hverken dansk eller islandsk historie. Det er derimod spændingsfeltet mellem de to landes historie, og Jørgen Jürgensens revolution er prismet, hvorigennem vi følger landenes forhold over tid og rum. Der er både fokus på tilknytningen i en periode, hvor statsmagten stort set var usynlig i Island, og udviklingen frem mod selvstændigheden i 1944. Hvorfor voksede kravet om løsrivelse i årene efter 1809, og hvilke årsager lå bag opløsningen af den dansk-islandske union? Den tilgang giver mulighed for at diskutere, hvordan den fælles fortid er blevet udsat for skiftende tolkninger. Uenigheden var ikke stor, og den gav ikke anledning til voldelige tvister. Måske derfor lå kimen til adskillelsen netop i forskellige historiesyn.

De små ting

Ved nærmere eftertanke kan det virke underligt, at den historiske forbindelse mellem Danmark og Island står så uklart i befolkningernes bevidsthed. En af forklaringerne er måske det forholdsvis udrama-

Ideen til en koloniudstilling i Tivoli kom fra Emma Gad (1852-1921), der havde stiftet Dansk Kunstflidsforening i år 1900 for at holde finere håndgerning i live. Deltagerne kom fra provinsen, men der var også kvinder fra Island, Færøerne og Vestindien. På udstillingen fungerede den vestindiske repræsentant som opvarter i den vestindiske restaurant, mens de islandske og færøske deltagere var guider og demonstrerede håndværk.

|| Nationalmuseet

tiske forløb, som prægede adskillelsen. Der var ikke noget stort oprør, ud over Jürgensens selvscenearterte show, ingen dramatiske begivenheder og ingen blodig omvæltning, som har kunnet inspirere eftertiden og sætte følelserne i gang. Der er kun de små ting, nuancer, som irriterede i fortiden, men som vi i dag kan have svært ved at forstå betydningen af. Kimen til rigsfællesskabets opløsning skal derfor søges i ofte velmenende udtalelser og handlinger, som fik utilsigtede konsekvenser. Et godt eksempel på et sådant forløb er koloniudstillingen i Tivoli i København i 1905. Historien om udstillingens tilblivelse giver os en god fornemmelse af de små ting, som ubevidst og utilsigtet skabte splid mellem Danmark og Island.

1800-tallets europæiske kultur var præget af store udstillinger, hvor nationalstaterne fremviste varer og luksusprodukter, som blev fremstillet inden for nationens grænser, og præsenterede deres kulturelle fortrin, nationale særpræg og eksempler

på eksotisk folkekultur. Verdensudstillingerne i London (1851) og Paris (1900) blev populære og tiltrak mange besøgende.

Udstillingerne visualiserede også den europæiske selvopfattelse i kolonialismens tidsalder, hvor 'naturfolk' blev set som repræsentanter for et kulturtrin, de civiliserede vestlige samfund for længst havde forladt. Danmark ønskede også at præsentere sine nordatlantiske bilande (Island, Færøerne og Grønland) i udstillingssammenhæng. Første gang var i Paris i år 1900, hvor Daniel Bruun (1856-1931) arrangerede opsætningen. Han var amatørarkæolog og begyndte med at undersøge nordboernes skæbne i Grønland og sammenhængen mellem den islandske og færøske kultur. Nationalmuseet bakkede planerne for en udstilling op, og islændingene var også interesserede.

I 1898 rejste Daniel Bruun rundt i Island sammen med kunstneren og arkitekten Johannes Klein (1854-1928), der udførte en række opmålinger og malerier af de særprægede gamle tørvegårde, som prægede de islandske bygder. Formålet med udstillingen var blandt andet at vise Islands gamle og "højest ejendommelige" kultur gennem eksempler på kunstindustri og brugsgenstande. Samtidig ønskede Bruun at inddrage inuitterne og vise eksempler på den grønlandske kultur. Danmark forsøgte ellers at skærme Grønland fra omverdenen, men Den Kongelige Grønlandske Handel, som havde monopol på besejlingen af den store ø, accepterede tilbuddet og deltog i udstillingen med en samling af etnografiske sager. I Paris blev udstillingen en succes, men mange islændinge var chokerede. Udstillingsmæssigt var Island nemlig kommet i selskab med de europæiske kolonier, og inden for rammerne af den danske stat blev den islandske kultur nærmest sidestillet med grønlandske inuitter.

Men det skulle blive meget værre.

Fem år efter udstillingen i Paris forberedte Tivoli en lignende præsentation af Danmarks nordatlantiske dele og Dansk Vestindien. Planlæggerne af udstillingen var klar over, at de skulle tage hensyn til de forskellige kulturers særpræg. Derfor var udstillingens officielle titel da også det noget kringlede *Dansk koloniudstilling (Grønland og Dansk Vestindien) samt udstilling for Island og Færøerne*. Formålet var at fremme interessen for rigsfællesskabet, men tankerne bag faldt ikke i god jord i Island. I december 1904 bragte de københavnske aviser en erklæring fra studenterforeningen i Reykjavik. De studerende var villige til at arbejde for god forståelse mellem Danmark og Island, men de ville også modarbejde tiltag, som nedgjorde islændingene. De anså den kommende udstilling i Tivoli for et forsøg på at sidestille Island med naturfolk. Erklæringen fortsatte: ”Denne gang agter man at fremvise negre og eskimoer sammen med os. Dette anser vi for nedværdigende for vor kultur og vor nationalitet.”

Erklæringen og lignende protester blev trykt i islandske aviser. Islændingene fandt udtrykket koloniudstilling beskæmmende, og det var nedværdigende, at udstillingen skulle vises i Tivoli. Forlystelsesparken havde tidligere haft succes med lignende eksotiske temaer og fx fremvist en nubisk karavane i 1878, en kinesisk landsby i 1902 og en broget skare af eksotiske mennesker fra Sydindien i 1903. Den islandske minister Hannes Hafstein (1861-1922) følte sig tvunget til at forlade udstillingskomiteen på grund af den manglende opbakning, og imens forsøgte man fra dansk side at redde stumperne. Den islandske udstilling skulle afgrænses fra de øvrige afdelinger og særligt fra det grønlandske afsnit. Man afstod også fra at fremvise en levende islandsk bondefamilie og ville stræbe efter at gøre den is-

Nationalparken Thingvellir indtager en central placering i den islandske selvforståelse. Fra sin oprettelse i 1930 var Altinget det sted, hvor lovene blev vedtaget, og hvor man mødtes for at holde retssager og afsige dom over lovbrudere. I de to uger tinget var samlet, fungerede Thingvellir også som Islands største marked og mødested for familie og venner. Mens domme blev afsagt på Lovhøjen, blev der drukket øl og handlet på sletten. Altinget bandt den spredte befolkning sammen, men uden at skabe en decideret stat.
|| Tommy Wøldike/
Scanpix

landske bondegård så smuk og mønsterværdig som muligt. På den måde kom udstillingen på fode igen.

Koloniudstillingen blev godt besøgt. Gæsterne undrede sig dog over, hvorfor arrangørerne havde tilføjet et dansk bondehus med møbler fra Hedebo-egnen og fået en bondekone til at demonstrere Hedebo-syning. Bygningen fra Hedebo var nærmest en pendant til det islandske hus, og da *Politikens* journalist spurgte til stuens funktion på en koloniudstilling, fik han svaret, at "den vil endelig fuldkomment overbevise vore sagabrødre om, at meningen ikke har været at krænke dem, og at vi ikke holder os bedre end dem, da vi selv udstiller."

I udstillingskataloget kunne man læse, at den danske bondestue viste den symbolske tilknytning mellem moderlandet og de danske øer i Nordatlanten. Traditionel folkekultur og eksotisk folkeliv burde man ikke skamme sig over, men stolt vise frem. I Norge var folkekulturen et vigtigt element i den 'nation branding', som førte til Norges uafhængighed i 1905, og storfyrstendømmet Finland brugte folkekultur til at markere sig nationalt i det russiske kejserdømme. Det lykkedes ikke for Island at markedsføre sig selv ved hjælp af folkekultur. Måske følte islændingene, at deres samfund ville fremstå som en eksotisk koloni, og det gav næring til mindreværdsfølelsen. I 1905 var Island en gryende nation og tålte ikke storebrors overbærende holdning.

Koloniudstillingen er et glimrende eksempel på det, der var på spil, ligesom den fremhæver de nuanceforskelle, der prægede den danske og den islandske mentalitet. Med den fortælling i baghovedet kan vi bedre opfange de små tings forandring og forstå, hvorfor den historiske forbindelse mellem Danmark og Island er ophørt.

Fælles- skabet

Et dansk biland

I 1809 kunne Jørgen Jürgensen løsrive Island ved at tage stiftamtmanden til fange. Men hvorfor var Island overhovedet et dansk amt styret af en dansk embedsmand, og hvordan indgik Island i det danske kongerige? Svarene går tilbage til 800-tallet, hvor norske vikinger gjorde Island til deres hjem. Den fredelige kolonisering af den ubeboede ø er kendt som "landnamet". Uden en stærk centralmagt fungerede slægtskabet som et bærende element i samfundet. Jordejerne behandlede lov-mæssige tvister på offentlige møder, og Altinget på Thingvellir (Tingvalla) blev en vigtig institution for islændingenes selvforståelse. Da den norske konge forsøgte at konsolidere sit nordatlantiske rige i 1260'erne, blev Island godt nok knyttet tættere til centralmagten, men opretholdt sine egne lov-tekster.

Øens jordejere, de gamle slægter, betragtede Island som en form for fristat, men hvor den fjerne centralmagt, altså kongen, medvirkede til at sikre freden, fordi han skabte den nødvendige respekt for loven. Islændingene var kongetro, men nærede intet ønske om at blive knyttet tættere til det norske styre. Der eksisterede således et kulturelt fællesskab mellem Island og Skandinavien, men nogen politisk enhed var der ikke tale om. På grund af deres løse tilknytning til moderlandet er Island, sammen med

Færøerne og Grønland, blevet betegnet som de norske bilande.

I 1363 giftede den norske kong Håkon 6. (1340-1380) sig med den danske prinsesse Margrete (1353-1412). Deres søn, Oluf (1370-1387), blev i 1376 dansk konge, og fire år senere, i 1380, besteg han også den norske trone. Herefter var de to skandinaviske kongedømmer forenet indtil 1814, hvor Danmark i forbindelse med Napoleonskrigene tabte Norge til Sverige. I forhandlingerne om Norges afståelse lykkedes det Danmark at beholde de norske bilande i Nordatlanten, og Island var fortsat en del af det danske kongerige.

Staten Danmark-Norge blev regeret fra København, og dermed mistede Island selvstændige forvaltningsorganer. Kongelige lensmænd styrede øen og forvaltede loven i stedet for Altinget. Lensmanden var den øverste myndighed indtil enevældens indførelse i 1660, hvor Island blev et dansk amt og fik sin egen stiftamtmand.

Den første folketælling i Island fandt sted i 1703 og viste et indbyggertal på 50.358 personer. Efter de voldsomme og ødelæggende vulkanudbrud i 1783 (Laki-udbruddene) nåede befolkningstallet ned på omkring 40.000, men steg til ca. 60.000 mennesker i midten af 1800-tallet. Landbrug, fåreavl og fiskeri var hovederhvervene for øens indbyggere, men agerbruget i det kolde klima gav ikke stort udbytte.

Koloni eller provins?

Når Jørgen Jürgensen i 1809 regnede med at kunne løsrive Island fra Danmark, hang det sammen med hans syn på rigsfællesskabet. I Jürgensens optik var Island en selvstændig koloni, men betragtningen er forkert. Det danske riges nordatlantiske besiddelser havde en særlig stilling og var nærmest en mellemting mellem en koloni og en almindelig

provins. I Grønland blev den oprindelige befolkning underlagt et kolonistyre, der regulerede samfundet, mens centralmagten i vid udstrækning respekterede islandske rettigheder og traditioner. Island havde sine egne love og sit eget sprog, der blev anvendt i kirken og ved domstolene. Præsterne var islændinge, og det samme var tilfældet for hovedparten af de statslige embedsmænd, dog med den vigtige undtagelse, at de højeste poster blev forbeholdt danskere.

Mens islandsk var det lokale administrations-sprog, foregik al kommunikation med København på dansk. Der var tale om et bevidst valg. Stiftamtmanden skulle være dansk, og centralmagts vægning ved at udnævne islændinge til den højeste post viser, at embedet var et ekstremt vigtigt redskab i fastholdelsen af Island i den danske stat. Uden militær tilstedeværelse repræsenterede stiftamtmanden alene Danmarks suverænitet.

I 1787 var Island opdelt i tre amter. Mens stiftamtmanden fungerede som amtmand i Sønderamt, havde Vestamt og Nordøstamt egne amtmænd. Den daglige administration i amterne blev varetaget af sysselmænd, som opkrævede skatter og fungerede som domsmænd på de lokale ting. Øverst i systemet og med hovedsæde i Reykjavik sad stiftamtmanden. At komme som fremmed til Island og uden at tale sproget gav ikke den danske embedsmand de bedste muligheder for at udøve sin indflydelse. Posten var da heller ikke eftertragtet, for ud over at skulle rejse langt mod nord var lønnen lav. Embedet i Island indbragte godt 1.500 rigsdaler, mens en tilsvarende stilling i Danmark blev aflønnet med 3.500 rigsdaler. Arbejdet var ikke krævende, og der var gode muligheder for at etablere en prestigøus bolig, som kunne fungere som byens sociale midtpunkt.

Til gengæld var det så godt som umuligt at præge området politisk og spille en betydningsfuld rolle i administrationen. Hvis stiftamtmanden lagde sig ud med den islandske elite og med embedsmandsværket, ville hans embedstid blive overordentlig vanskelig. Islands sidste stiftamtmand, Søren Hilmar Steindór Finsen (1824-1886), hævdede, at islændingene ikke tog hensyn til hverken loven eller samfundets tarv og bremsede forandringer og fremskridt gennem passiv modstand. Centralmagten kunne med andre ord ikke nedbryde de lokale traditioner og den islandske elites dominans. Det var vel heller ikke så mærkeligt, når man tager i betragtning, at den danske stat kun var repræsenteret ved en eneste mand.

Når det alligevel lykkedes at tiltrække veluddannede kandidater til at beklæde embedet, skyldtes det et bevidst karrierevalg. Posten som stiftamtmand i Island var et sikkert springbræt til en mere lukrativ stilling i civiladministrationen. Det var social gambling, men det betalte sig i langt de fleste tilfælde. De afgåede stiftamtmande kunne fortsætte karrieren i Danmark, og flere endte endda som ministre i regeringen.

Island passede sig selv, og islændingene værnede om deres traditioner, levevis og sprog. Statsmagtens tilstedeværelse lod sig næppe mærke i hverdagen, og der var ikke nogen diskussion om styreform og rigsfællesskab. Det var en naturlig ting. Dermed ikke sagt, at det var et harmonisk forhold. Konflikt er mellem islændingene og det danske styre og dets repræsentanter var en del af samværet. Derfor kunne Jørgen Jürgensen løsrive Island fra Danmark, men uden folkelig opbakning blev hans regimente kortvarigt.

Kort over Island
udført af kartografen
Abraham Ortelius
(1527-1598) i 1595.
For den almindelige
danser lå Island langt
væk og var omgærdet
af mystik. Der var
fabeldyr i havet og
vilde naturfænomener
på land. Europæiske
fiskere kendte dog
Nordatlanten, hvor de
fangede torsk og hvaler.
Danske købmænd
besejlede også området
og var med til at sikre,
at Island havde et
tilhørsforhold til det
danske rige.
|| Det Kongelige
Bibliotek

Stokfisk

Nordatlanten tiltrak fiskere og hvalfangere fra Europa. Det var også derfor, at Jørgen Jürgensens britiske købmændsvenner interesserede sig for islandske forhold i 1809. Den danske konge betragtede havet som sit interesseområde og hævdede sin suverænitet over området. De nordatlantiske ressourcer tilhørte Danmark og skulle beskyttes, men det betød ikke, at den danske flåde patruljerede havet eller oprettede flådestationer i Island. Dertil var området for øde, og den danske flådes midler for små. Handel mellem Danmark og Island var vigtig, og det var købmændenes ankomst og afgang, der sikrede den regelmæssige kontakt mellem rigets center og periferien i Nordatlanten.

Islands vigtigste eksportvarer var fisk. De store torskeforekomster i de nordatlantiske farvande var en god indtægtskilde, når de blev tørret og lagt i tønder. De katolske lande i Sydeuropa aftog store

mængder tørret fisk, og i 1547 gav Christian 3. (1503-1559) købmænd fra København eneret på handlen med Island. I 1602 indførte Danmark handelsmonopol på Island, og i 1619 oprettede Christian 4. (1577-1648) det islandske handelskompagni. Al handel til og fra Island var hermed underlagt københavnske købmænd, og i tiden frem til monopolets ophævelse i 1787 bestyrede købmændene forskellige former for kompagnier og konsortier. Der var ikke noget underligt i, at Islandshandlen blev et monopol styret af et kompagni. Det var tidens måde at organisere langdistancehandel på.

I 1600-tallet blev torsken flækket og rensat. Derefter blev den opsat på stokke eller stativer og lufttørret. Den hyppige islandske nedbør fordærvede fisken og tilførte overfladen et slimet lag. Det kunne vaskes af med saltvand, men det forringede kvaliteten af produktet, og de danske købmænd beklagede sig ofte over islændingenenes håndtering af processen, for fiskene risikerede at rådne under den lange transport. Først i 1700-tallet begyndte produktionen af saltet torsk, klipfisk, og selv om det var en dyr konserveringsform på grund af store mængder salt, blev eksporten af klipfisk lige så stor som eksporten af stokfisk.

Handelsmonopolet sikrede danske købmænd eneret på besejlingen af Island. Mens eksporten kunne være en indbringende forretning, var det mere problematisk, at staten krævede, at købmændene skulle levere fødevarer og dagligdagsprodukter til Island. De danske købmænd forpligtede sig til at forsyne øen med "tilstrækkelige mængder af gode, uforfalskede og ufordærvede varer" som mel, øl, malt, brændevin og klæde. De skulle udbydes til retfærdige priser og på forskellige havnepladser på især øens nord- og vestside. En skibsladning bestod derfor oftest af levnedsmidler.

Begunstigelsen af de islandske indbyggere var kongens forsøg på at skabe loyale undersåtter, der ville forblive tro mod styret på trods af den geografiske adskillelse. Christian 4. var opmærksom på Islands ve og vel og udspurgte i 1617 den islandske bøsseskytte Jón Ólafsson (ca. 1594-1679) om forholdene på øen. Kongen ville vide, om "det var sandt, at de danske solgte falske og fordærvede varer, hvorover islændingene idelig knurrede." De danske købmænd klagede til gengæld over, at deres handelsbetjente fik tæv, og at islændingene ikke betalte kompagniet for varer. Islandshandlen blev anset for at være en god forretning, og københavnske storkøbmænd var meget interesserede i kongens kompagni. Blandt direktørerne var storkøbmanden Mikkel Vibe (1565-1624), der drev hvalfangst i det nordlige ishav. Det var et højt specialiseret erhverv, som Jørgen Jürgensen også stiftede bekendtskab med, omend han jagtede hvaler i det sydlige hav tæt på Antarktis.

På trods af klager og utilfredshed sikrede handelsmonopolet en regelmæssig kontakt mellem Nordatlanten og Danmark. Men det var både dyrt og tidskrævende at besøge små handelspladser med få indbyggere. Købmændene kunne ikke selv fastsætte priserne, men skulle sælge varerne billigt, selv om det truede med at undergrave kompagniets økonomi. Kornprisen kunne variere i Danmark, mens den lå fast i Island. Det fik utilsigtede konsekvenser for salget af fødevarer. Fx solgte en købmand i slutningen af 1760'erne fordærvet mel fuldt af mider til fuld pris, og selv om det kostede kompagniet en bøde på 4.400 rigsdaler, fortsatte salget af dårligt mel på grund af prissystemet.

For at komme det dårlige system til livs overtog staten monopolet i perioder af 1700-tallet. Ifølge historikeren Ove Malling (1747-1829) var det på sin

plads, for de danske købmænd tænkte udelukkende på deres egen forretning. Men staten håbede også at forbedre den islandske økonomi. Til at stå i spidsen for udviklingen valgte regeringen en overgang den københavnske storkøbmand Niels Ryberg (1725-1804). Som direktør for Islandshandlen udarbejdede han en handlingsplan, som skulle forbedre de økonomiske forhold i Island. Han foreslog fx at etablere en permanent handelsflåde på 19 skibe, og han ville oprette flere husmandsbrug på øen, så de islandske familier kunne anlægge haver og dyrke kål og kartofler. Udviklingen gik langsomt, men tiltagene vidner om de forsøg, den danske stat iværksatte for at forbedre de økonomiske vilkår i riget.

Det islandske bidrag til den danske statskasse var begrænset. Islandshandlen var ikke en guldrandet forretning, og kompagniet havde ofte vanskeligt ved at drive en rentabel virksomhed. Handelsmonopolet blev ophævet i 1787. Det skete på samme tid som afviklingen af lignende handelsmonopoler, fx besejlingen af Indien.

Monopol og frihandel var temaer, som optog de københavnske storkøbmænd i slutningen af 1700-tallet – altså i de år, hvor Jørgen Jürgensen trådte sine barnesko i rigets hovedstad. Frihandlen fik betydning for Island. Øens egne købmænd kunne pludselig knytte internationale kontakter uden om Danmark. Frihandel blev ikke kun Jürgensens revolutionære springbræt. Det var kimen til modernisering.

Den kulturelle samhørighed

Det danske kongedømme var en sammensat stat, som strakte sig fra Spitsbergen i nord til Elben i syd og omfattede Nordatlanten, de dansk-vestindiske øer, handelsstationer i Indien og skiftende forter på den afrikanske vestkyst. Selv om der blev talt

forskellige dialekter og sprog, betonedede regeringen gang på gang enheden mellem alle statens dele. I 1776 spurgte historikeren Peter Frederik Suhm (1728-1798) retorisk, hvad fædrelandet var. Han gav selv svaret: "alle Kongens lande, Danmark, Norge og Holsten og Island, intet undtagen; lad den dårlige forskel imellem at være dansk, norsk, holstensk op-høre; vel er der nogen forskel imellem eders sprog, men Gud forstår eder alle." Kongen holdt sammen på riget, og befolkningen sluttede op om hans styre.

Rigets hovedstad var København. Det var kongerigets største by med godt 100.000 indbyggere. Det kongelige slot og hoffet var det sociale og kulturelle midtpunkt, og sammen med statsadministrationen, hæren og Højesteret var rigets vigtigste institutioner samlet i hovedstaden. Københavns Universitet (1479) var også helstatens største og vigtigste uddannelsessted. Studenter flokkedes derfor i hovedstaden for at få en uddannelse og senere en ansættelse i statsforvaltningen eller i statskirken. For at styrke rigets forsvar og sammenhold blev de økonomiske ressourcer også samlet i København. Skatter og toldindtægter blev ført fra provinserne til centrum. I 1793 erklærede nordmanden Tønder Lund: "Norges overskud i handel eller dets rigdom er nu engang bestemt til at spadserer ned i Danmark for aldrig mere at vende tilbage." Det havde han på sin vis ret i, men der blev ikke gjort forskel på landsdelene. Hvad enten ressourcerne var indkrævet i Jylland, Norge eller Island, endte de i Finansministeriets pengekiste.

Mange islændinge tog ophold i København for at studere eller for at arbejde. Vi har tidligere mødt den islandske bøsseskytte Jón Ólafsson i samtale med Christian 4. Han var født på gården Svarthamar ved Alftafjord. Som 22-årig forlod han Island og tog hyre på et handelsskib. Efter en omflakkende tid

slog han sig ned i København og blev bøsseskytte. Han fik sin daglige gang på Bremerholmen og gjorde tjeneste i flåden. Han blev sågar udsendt til Indien og medvirkede til grundlæggelsen af handelsstationen Tranquebar. Under opholdet i København indlogerede han sig hos en landsmand og beskrev i sin levnedsbetænelse det islandske miljø i byen: ”De fleste af mine landsmænd, som var kommet fra Island, og som jeg traf dernede, viste sig gode og hjælpsomme mod mig, trofaste og uden svig.” Blandt vennerne var soldater og søfolk, præster og skolelærere. Købmanden Niels Aagesen hørte også til kredsen af Ólafssons islandske venner. Han lånte ofte bøsseskylten penge. På den måde kunne købmanden overføre penge til Island, for beløbet blev refunderet af Ólafssons familie og udbetalt til købmandens slægtninge på øen. Købmanden kunne også vælge at få pengene refunderet i form af islandske produkter, som blev sendt til København. Der var et stærkt fællesskab blandt de studerende på universitetet, og selv om mange blev i Danmark efter endt uddannelse, fungerede de fortsat som bindeled mellem Island og Danmark.

De lærdes Island

En række af verdenslitteraturens hovedværker stammer fra middelalderen. Geoffrey Chaucers *Canterbury Tales* og Boccaccios *Decameron* hører til i denne kategori, og det samme gør *Njals Saga*. I middelalderen blev Island centrum for en righoldig produktion af beretninger fra vikingetiden, og islandske forfattere havde en central betydning for formidlingen af elitekulturens litterære form til det norske hof. Historierne blev nedskrevet, og de gamle pergamentmanuskripter blev gemt og kopieret. På de islandske gårde lå håndskrifterne hengemt og efterhånden også glemt indtil begyndelsen af

32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551

[illegible]

Flatøbogen blev skrevet mellem 1387 og 1393. Bogen er et stykke nordisk og europæisk kulturarv. Den indeholder historier om de norske konger og om den islandske middelalder. Teksterne har haft stor betydning for den islandske selvforståelse og kultur. Det vidner om, hvordan de islandske manuskripter gik i arv og i generationer er blevet genfortalt. På den måde har sagalitteraturen præget islændingenes selvbillede helt frem til i dag.
|| handrit.is

1600-tallet, hvor universitetsuddannede litterater og sprogforskere begyndte at interessere sig for manuskripterne.

I 1702 blev videnskabsfolkene Árni Magnússon (1663-1730) og Páll Vídalín (1667-1727) bedt om at lave et studie af det islandske samfund. Den enevældige konge og hans regering ønskede at optælle befolkningen og udfærdige en jordebog. Det var en af tidens generelle tendenser, at den danske stat ønskede at indsamle informationer også fra de fjerneste egne af riget. Det vigtigste resultat af studiet blev Magnússons indsamling af islandske håndskrifter. Der var stor interesse for håndskrifterne, og i 1600-tallet havde Frederik 3. (1609-1670) modtaget to manuskripter i gave fra den islandske biskop. De indgik i Det Kongelige Biblioteks samling. Frederik 3. opbyggede også Det Kongelige Kunstkammer og var en passioneret samler af kunst og sjældne genstande.

Árni Magnússon var professor i filosofi og danske oldsager ved Københavns Universitet. I forbindelse med rundreisen i Island indledte han en systematisk indsamling af sagalitteratur og andre dokumenter, som beskrev Islands historie. I mange tilfælde blev overflytningen til København redningen af manuskripter, som ellers ville være gået til under de fugtige opbevaringsforhold på de islandske gårde. Magnússon erhvervede dokumenterne på lovlig vis enten gennem køb eller gaver, for de repræsenterede jo umiddelbart ikke den store økonomiske værdi. På sit dødsleje testamenterede Árni Magnússon sin samling til Københavns Universitet, hvor manuskripterne skulle anvendes til fædrelandets nytte. I 1760 oprettede universitetet Den Arnamagnæanske Stiftelse, hvor sagaerne blev opbevaret, og hvor en kreds af islandske akademikere, især sprogforskere, arbejdede med teksterne. Det

islandske sprog blev anset som Nordens oprindelige sprogstamme og kunne derved sammenlignes med den betydning, som latin havde for de romanske sprog. Derfor ville videnskabsmænd gerne studere islandsk og bevare de litterære kilder. Island blev betragtet som arnested for den nordiske kultur, og hårdføre islandske bønder blev hyldet som Nordens stolte forfædre. Fx skrev præsten N.F.S. Grundtvig (1783-1872) i 1841:

”At selv på den golde ø i Ishavet, hvor ploven aldrig går, hvor ingen skove grønnes, og ingen nattergal slår, hvor vinteren er lang og mørk, og det daglige liv fattigt, at selv der kunne en sådan rig, naturlig og levende dannelse give menneskelivet en indvortes fylde og udbrede en glans derover, som tit fattes ikke blot i de dejligste lande, men ved de prægtigste hoffer og på de berømte højskoler.”

Den nordiske dannelse udgik fra vikingesamfundet, argumenterede de lærde, og Island havde i modsætning til det øvrige Skandinavien beholdt sin identitet. Sagaerne var skrevet på modersmål – i modsætning til fx Saxos *Danmarks Krønike*, der var skrevet på latin. Det gav sagaerne stor autoritet, hvis man søgte efter nordisk kultur før kristendommen. I løbet af 1800-tallet blev Island brugt som forbillende for den opblomstrende danske nationalitetsfølelse. Danskhed blev iscenesat som modstykke til det tyske, og den skabte interesse for fortidens store bedrifter. Fortællingerne fra de islandske sager blev genudgivet og brugt til at definere dansk identitet. Men fortællingerne nærrede også en spirende islandsk nationalfølelse. Den var kulturel i sit udgangspunkt og konservativ i sin betoning af det traditionelle landbrugssamfund. Modernitet blev anset som en trussel, og derfor ønskede de kulturel-

le nationalister så vidt muligt at bevare det eksisterende – også den løse tilknytning til Danmark.

Vulkanøen udforskes

Oplysningstiden (ca. 1690-1780) søgte at udvide menneskets viden om verden. Naturen skulle beskrives, jorden skulle kortlægges, og resultaterne skulle katalogiseres. Regeringen betragtede Island som et uudnyttet område med masser af muligheder. Derfor skulle øen kortlægges og beskrives videnskabeligt.

I 1749 sendte regeringen videnskabsmanden Niels Horrebow (1712-1760) til Island for at indsamle informationer om øens forhold, og i 1752 udkom bogen *Tilforladelige Efterretninger om Island*. Samme år begyndte lægen Bjarni Pálsson (1719-1779) og filologen Eggert Ólafsson (1726-1768) en længerevarende ekspedition øen rundt. De indsamlede naturalier og beskrev øen med fokus på levevis, landskab og erhvervsmæssige forudsætninger. De beskrev også boligindretning, klædedragt og madvaner, og der var for første gang en grundig og videnskabelig beskrivelse af Islands befolkning og natur.

Interessen for Island og den særprægede islandske natur var ikke kun et nordisk fænomen. Vulkanudbrud med lava fra jordens indre og den uspolerede natur gav naturvidenskabsmænd en forestilling om Island som et sted, hvor man kunne studere jordens oprindelse. Britiske ekspeditioner fulgte i hælene på de danske. Lærde gentlemen som Joseph Banks (1743-1820) og John Thomas Stanley (1766-1850) besøgte Island i henholdsvis 1772 og 1789. De var især opmærksomme på de vulkanske aktiviteter.

I 1783 fandt en serie kraftige vulkanudbrud sted ved Laki i det sydlige, centrale Island. Lavaen lagde

**Vulkansk landskab
nær Laki-spalten.
For oplysningstidens
videnskabsmænd
var de islandske
naturfænomener
værd at udforske.
Det islandske
landskab afslørede
jordens urkræfter,
og målt i forhold til
storladen natur var
det menneskeskabte
blot en ubetydelig
biting. Barske
livsbetingelser skabte
ædle og uspolerede
mennesker. Herved
blev islændingen en
politisk stereotyp,
der forherligede den
nordiske æt.
|| Michael Böss**

sig over 580 kvadratkilometer, mens asken blev ført med vinden ud over store områder. I Skotland slog høsten fejl på grund af giftige askeskyer, og selv på det europæiske kontinent mærkede man følgerne af vulkanudbruddet.

Under sit Islandsbesøg rejste Joseph Banks sammen med dygtige botanikere og kunstnere, der indsamlede planter og udførte en række smukke akvareller af landskabet. Kunstnere som John Cleveley (1747-1786), Edward Dayes (1763-1804) og Nicholas Pocock (1740-1821) illustrerede de lærdes beretninger. Billederne var især etnografiske og geologiske gengivelser af virkeligheden til brug i videnskabelige afhandlinger og dermed ikke kunstmotiver. Islands natur havde fået international status i forskningskredse. Her kunne man studere jordens tilblivelse, og derfor valgte Jules Verne (1828-1905) naturligvis Island som udgangspunkt for sin roman *Rejsen til Jordens Indre* (1864). Nedstigningen til den forhistoriske underverden skete fra vulkanen Snæfjell på Vatnajökull.

Et par år efter sit Islandsbesøg i 1772 blev Joseph Banks præsident for Royal Society og dermed en indflydelsesrig mand i London. Joseph Banks mente, at Island burde indlemmes i Det Britiske Imperium. Danmark var ikke i stand til at opretholde sin suverænitet, hvis briterne indledte en blokade og standsede tilførslen af levnedsmidler. Islændingene kunne enten sultes til overgivelse eller opgive, inden øens købmænd var blevet ruineret. Selv om den britiske regering ikke fattede interesse for planen, havde Island fortsat Joseph Banks' bevågenhed. I 1807, da Danmark erklærede Storbritannien krig, blev halvdelen af den islandske handelsflåde opbragt af britiske krigsskibe og ført til London. Island var afskåret fra Danmark, men med hjælp fra Joseph

Som den første danske konge besøgte Christian 9. (1818-1906) Island i 1874. Det var i forbindelse med fejringen af 1.000-året for den første nordiske bosættelse på øen. Kongen skulle naturligvis se gejseren Strokkur, og den medrejsende kunstner, C.F. Sørensen (1818-1879), forevige de begivenheder. Hans motiv blev trykt i *Illustreret Tidende* sammen med en længere artikel om den islandske glæde over besøget.
|| *Illustreret Tidende* årgang 15, nr. 781, 1874/
Det Kongelige Bibliotek

Banks blev de islandske skibe frigivet og fik status af neutrale fartøjer.

I 1809 udrustede Samuel Phelps en handels ekspedition til Island. Han var sæbegrosserer i London, men hans sæbekogeri var gået i stå på grund af mangel på fedtstoffer. Formålet med Islandsrejsen var at købe de lagre, som efter sigende fandtes på øen. Phelps opsøgte Joseph Banks og bad om en anbefaling til den tidligere stiftamtmand Ólafur Stefánsson (1731-1812). Ved denne lejlighed blev han introduceret til Jørgen Jürgensen. Danskeren havde rejst som sømand et par år og blandt andet deltaget i en britisk hvalfangerekspedition til Sydhavet. Herved havde Jürgensen fået kendskab til Australien. Han nåede lige at vende hjem til Danmark, inden briterne begyndte at bombardere København, og efter krigsudbruddet i 1807 udrustede han et fartøj med kanoner, og under kongeligt kaperbrev begyndte han at opbringe britiske handelsskibe i danske farvande. Uheldigvis blev Jürgensen nedkæmpet og ført til London som krigsfange. Han blev dog ikke fængslet, men fik frit lejde mod at give sit æresord på at blive i byen.

Som kender af Australien lod Jürgensen sig introducere til Joseph Banks, der selv havde deltaget i en ekspedition til det fjerne kontinent. Det lykkedes Jürgensen at besnære Banks. Den charmerende dansker virkede som den perfekte tolk for sæbegrossererens, der var i fuld gang med at planlægge sin handels ekspedition til Island. Det var i den anledning, at Jørgen Jürgensen i juni 1809 ankom til Reykjavik ombord på et britisk handelsskib.

A detailed black and white engraving-style illustration of a volcanic eruption. A massive, billowing plume of white smoke or ash rises vertically from a central point on a dark, rocky ground. In the foreground, a group of men in 19th-century attire are gathered on the left, some pointing towards the eruption. A single soldier in uniform stands with his back to the viewer in the center foreground. To the right, another group of people is visible, along with a small white tent pitched on a sloping hillside. The background features rugged, mountainous terrain under a cloudy sky. The text 'Vejen til selvstændighed' is superimposed over the central part of the image.

Vejen til selvstæn- dighed

Island og revolutionen

Jørgen Jürgensens revolution mødte ingen modstand fra islændingene. Det betød ikke, at de aktivt støttede omvæltningerne. Den medrejsende sæbefabrikant Samuel Phelps bar et medansvar for arrestationen af stiftamtmand Frederik Christopher Trampe (1779-1832), men han gjorde det kun for at beskytte sin ejendom og for at håndhæve den handelsfrihedsaftale, som han mente, at Island og Storbritannien havde indgået tidligere på året.

Kort tid efter tilfangetagelsen af stiftamtmanden satte Jørgen Jürgensen en bekendtgørelse op i Reykjavíks gader. Den slog fast, at al dansk myndighed var ophørt i Island. Øen var fri og uafhængig af Danmark og i fred med andre lande. Alle gældsposter til den danske regering og til danske købmænd var ugyldige og skulle ikke betales. Der blev også sat et klart nationalistisk aftryk. I det selvstændige Island var det kun indfødte islændinge, der kunne bestride offentlige embeder. Jürgensen beslaglagde også den offentlige pengekasse, og dermed kontrollerede han de lønudbetalinger, som præster og embedsmænd var afhængige af. Symbolet på selvstændighed, Islands nye flag, tegnede han selv. Det var tre hvide stokfisk på en blå baggrund.

Island forholdt sig roligt. Embedsmænd og præster forblev på deres poster og indsendte den troskabserklæring, Jürgensen havde udbedt sig. Men de støttede ikke aktivt den nye republikanske styreform. Da Jürgensen indkaldte repræsentanter fra amterne, som skulle udgøre en lovgivende forsamling, kom der ikke nogen. Islændingene var naturligvis forvirrede over de pludselige politiske omvæltninger, og da det tog tid at sende meddelelser rundt på øen, fik mange indbyggere først besked om Jürgensens magtovertagelse, da han var blevet afsat igen. Assessor Ísleifur Einarsson (1765-1836) blev sat i fængsel i ti dage for opsætsighed mod den nye magthaver, men han var en af de få, der aktivt modsatte sig den islandske revolution. Samfundseliten med embedsmanden Magnús Stephensen (1762-1833) i spidsen gik ind for passiv modstand. Han mente, at den republikanske styreform var skadelig og helt uanvendelig i Island, mens stiftamtmand Trampe hævdede, at den nye styreform var blevet "påtvunget et uskyldigt folk, der er loyalt og trofast mod dets konge."

Den manglende reaktion på Jørgen Jürgensens proklamationer skyldtes mest af alt, at islændingene havde en forventning om, at øen var ved at blive besat af britiske styrker og muligvis annekteret. Den danske krigserklæring i 1807 afskar Island fra Danmark, og der var ikke udsigt til livsnødvendige forsyninger, medmindre Storbritannien accepterede leverancerne. Det var også højst tvivlsomt, om Danmark overhovedet kunne sende handelsskibe til Nordatlanten. Et enkelt fartøj var ankommet fra Norge i 1808 med varer betalt af kongen, men forsyningerne var langt fra nok til at dække den islandske efterspørgsel på fødevarer. Magnús Stephensen havde i vinteren 1807-1808 været i København og spurgte i anledning af krigen med Storbritannien

Frederik 6. (1768-1839), hvordan han skulle forholde sig i tilfælde af britisk besættelse. Kongen svarede, at så længe de islandske love blev overholdt, skulle han blive på sin post. Som William Jackson Hooker (1785-1865), en medrejsende botaniker og en af Joseph Banks' klienter, skrev i sin beretning fra begivenhederne i 1809, var islændingene overbevist om, at Storbritannien kunne sikre øen forsyninger i en tid med knaphed, og at denne erkendelse lå bag den stille accept af Jürgensens omvæltning.

Forvirringen blev total, da det britiske krigsskib Talbot ankrede op uden for Reykjavik i august 1809. Kaptajnen blev meget oprørt over at finde øens øverste embedsmand afsat og indespærret på et britisk handelsskib. Det var endnu mere skandaløst, at de britiske købmænd havde indsat en karakterløs dansk tolk som protektor. Kaptajnen førte samtaler med både Magnús Stephensen og stiftamtmand Trampe og konkluderede, at islændingene havde været udsat for en skammelig og grusom behandling. Trampe blev genindsat i sit embede, og han rejste efterfølgende til London og fik den britiske regering til at undtage Island, Grønland og Færøerne fra krigstilstanden. Det sikrede den frie besejling af Nordatlanten, så længe krigen varede, og de udsatte samfund kunne modtage livsvigtige forsyninger af fødevarer.

I 1810 foretog George Stuart Mackenzie (1780-1848) en videnskabelig rundrejse i Island, inden han i 1812 skrev en rejseberetning, hvori han omtalte den politiske omvæltning som "det tåbelige i ethvert forsøg på at gøre Island til et selvstændigt land." Det stred mod al sund fornuft, for så lille et samfund havde ikke mulighed for selvstyre, og han fortsatte:

"I sandhed er en undskyldning på sin plads, fordi jeg har opholdt læseren med en affære, som snart

vil være glemt, måske endda i det land, hvor den udspillede sig.”

Få årtier efter Jørgen Jürgensens revolution udbrød kampen om Islands selvstændighed og løsrivelse fra Danmark. Hvad skete der i det korte tidsrum, og hvordan skiftede den islandske holdning så pludseligt fra loyale tillidserklæringer til nationalistiske krav om fuld selvstændighed?

Strømninger fra Danmark

Kravet om større islandsk selvstændighed kom i første omgang ikke fra Island, men blev sat i gang af Julirevolutionen i Paris i 1830. For at imødekomme kravet om liberale reformer og folkelige repræsentationer i det enevældige styre oprettede Frederik 6. stænderforsamlingerne. Island blev lagt under forsamlingen for Sjælland og Øerne, der mødtes i Roskilde. I 1831 udgav grev F.A. Holstein (1784-1836) et skrift, der argumenterede for oprettelsen af en selvstændig islandsk forsamling. En gruppe studerende i København anført af forfatter og jurastuderende Baldvin Einarsson (1801-1833) støttede tanken om en islandsk forsamling, hvor islændingene kunne diskutere og behandle øens særskilte politiske spørgsmål.

Da Christian 8. (1786-1848) blev konge i 1839, opfordrede hans regering til genrejsningen af det gamle islandske Alting. Den første forsamling trådte sammen i 1845 og bestod af 26 personer, hvoraf kongen udnævnte seks. De øvrige medlemmer var valgt af de jordbesiddende bønder, selv om de kun udgjorde godt 5 % af den islandske befolkning.

I 1800-tallet voksede befolkningstallet i Islands byer. Det var først og fremmest Reykjavik, som udviklede et decideret bysamfund, hvor dansk livsførelse og sociale strømninger fra København satte

sit præg. Købmændene kunne slå sig ned i Island og opførte derfor beboelser i byområder. Deres huse var bygget af tømmer i stedet for sten og tørv, og derved adskilte de sig fra de islandske boliger. Reykjavik fik købstadsrettigheder i 1786, og da handelsmonopolet blev ophævet året efter, steg antallet af handlende. De nye huse blev anlagt i samme gade, der løb langs stranden, og indbyggertallet steg fra 302 personer i 1786 til 890 i 1840. De nye indbyggere i Reykjavik indrettede deres hjem med lænestole, chatoller og teborde – i stil med de københavnske. Der var tæpper på gulvet, spejle på væggen og duge på bordene. Mændene gik i moderigtige kostumer med jakke, vest og bukser, mens kvinderne holdt fast i den traditionelle islandske egnsdragt. Da den danske sprogforsker Rasmus Rask (1787-1832) besøgte Island i 1813-1815, observerede han tendensen og hævdede, at det ikke ville vare længe, før det

Reykjavik ca.
1820, malet af
stiftamtmanden grev
E.C. Ludvig Moltke.
Motivet viser tydeligt,
hvor lille det islandske
samfund var. Byen
bestod af nogle få
huse, jordveje og
kirken. I bugten ligger
danske handelsskibe.
Stiftamtmanden har
måske gengivet lidt for
mange dannebrogssflag
for at understrege
samhørigheden
med Danmark. I
forgrunden til højre
ses et par, der viser
'københavnemode'.
Dansk livsstil påvirkede
Reykjavik.
|| Landsbókasafn
Íslands/Islands
National- og
Universitetsbibliotek

islandske sprog ville blive fortrængt og erstattet af dansk.

Den begyndende urbanisering lader sig også ane på tidens byprospekter. Stiftamtmand og kunstner E.C. Ludvig Moltke (1790-1864) udførte flere scenerier fra Reykjavik i 1820'erne, hvor de nye huse langs stranden er tegnet med, og hvor der flages med Dannebrog flere steder. På A.W. Fowles' (1815-1883) maleri fra 1862 er byen vokset og har fået flere gader. Billedet viser også, at der var tale om meget små bysamfund, men med offentlige bygninger og en kirke.

De islandske bønder betragtede Reykjavik med mistro og var ikke glade for den danske påvirkning. De islandske traditioner og værdier gik til i drukkenskab, umoral og pyntesygge. Fattige fiskere fra kysterne og tjenestefolk fra gårdene søgte mod byen, hvor lønnen var bedre, og arbejdet ikke så hårdt. De blev handelsfolk, og mange levede stands-mæssigt og udfordrede embedsmændenes status som byens førende sociale gruppe. Den traditionelle islandske elite så fordanskningen af den islandske almue som skadelig. Den økonomiske udvikling var en trussel mod det traditionelle islandske samfund og den kulturelle samhørighed, som havde knyttet den spredte befolkning sammen i generationer. Men den økonomiske udvikling truede først og fremmest bøndernes samfundsposition. Den danske indflydelse på det islandske samfund kom under pres, i takt med at den kulturelle nationalisme fik konkurrence fra en politisk orienteret nationalisme. De nye paroler blev modernisering og selvstændighed i forhold til Danmark.

Forfatningsproblemet

Jón Sigurðsson (1811-1879) var tilknyttet Den Arnsmagnæanske Stiftelse. I begyndelsen af 1830'erne

lyttede han til Baldvin Einarssons ønske om at skabe en national vækkelse blandt islændingene og hans krav om en islandsk stænderforsamling. Efter Einarssons død i 1833 blev Sigurðsson bannerføreren for oprettelsen af selvstændige politiske forsamlinger i Island. Der var i første omgang tale om en kulturel strømning, som sigtede mod at skabe et nationalt fællesskab og vække den folkelige interesse for politiske spørgsmål i Island. Sigurðsson indså behovet for et moderne islandsk tidsskrift, der kunne publicere diskussionen om Altingets indretning og ”vække folkets interesse for et nyttigt arbejde og omhu for fremtiden.” I 1841 begyndte han sammen med andre landsmænd at udgive det islandske tidsskrift *Ný Fjelagsrit*, der udkom i perioden fra 1841 til 1873. Sigurðsson skrev selv størstedelen af indholdet: om skolevæsenet, handlen, forfatningen og finanserne. Mere end nogen anden medvirkede han til, at Altinget fik en moderne indretning, og ved de første valg i 1844 blev Sigurðsson valgt til altingsmedlem for Isafjordssyssel og genvalgt, så længe han levede.

Men det var i egenskab af kongevalgt medlem af den grundlovgivende forsamling for Island, at Sigurðsson fik størst indflydelse på Islands politiske skæbne. Det enevældige kongedømme regerede over en multinational stat. Så længe den bestod, havde islændingene ikke skænket det nationale væsentlige tanker, men havde loyalt sluttet op om den regerende monark.

Efter tabet af Norge i 1814 erstattede Islands heraldiske emblem, den kronede stokfisk, den norske løve i det danske rigsvåben og indgik i rigsfællesskabet på lige fod med de øvrige landsdele og de slesvigske hertugdømmer. Kongens person bandt riget sammen, og han kunne derfor helt naturligt

optræde som konge af Danmark, mens han i Slesvig og Holsten regerede som hertug.

For de nationalliberale var nationalfølelse et nøglebegreb i etableringen af en ny samfundsorden. Fælles kultur, sprog og historie var faktorer, der definerede folket. De nationalliberale ville afvikle enevælden, indføre et demokratisk folkestyre og gennemføre liberale reformer. Borgernes medbestemmelse i nationalstaten ville skabe dynamik og økonomisk fremgang. Men hvor skulle grænserne for den danske nationalstat trækkes, og hvor skulle Grundlovens bestemmelser gælde? Danskhed blev argumentet for at knytte Slesvig til Danmark, mens man anså Holsten som et tysk hertugdømme. Tyske kræfter ønskede derimod at løsrive begge hertugdømmer og lade dem indtræde som medlemmer af Det Tyske Forbund.

Enevældens afskaffelse i 1848 betød, at kongen ikke længere var rigets midtpunkt. Den nye regering, hævdede den nationalliberale politiker Orla Lehmann (1810-1870), der var blevet minister uden portefølje, bestod af mænd "hvis indsigt, energi og fædrelandskærlighed kan give regeringen kraft og nationen tillid." Mens nationalstaten Danmark hurtigt udfærdigede en grundlov, viste det sig mere problematisk at definere de geografiske grænser for det demokratiske danske folkestyre. Orla Lehmann hævdede, at Danmarks sydgrænse skulle trækkes ved Ejderen. Holsten havde nemlig været en del af Det Tyske Forbund, siden det blev dannet i 1815. Derfor kunne det ikke også indgå i en dansk nationalstat. For de nationalliberale var Slesvig derimod en uadskillelig del af Danmark, og de var parate til at gå i krig for at forsvare danskheden.

I Slesvig og Holsten anerkendte man hverken den nye forfatning eller grænsedragningen. Den 24. marts 1848 overtog de tysksindede fæstningen

Rendsborg. For slesvig-holstenerne var begivenheden en national rejsning, hvor de to hertugdømmer udelte ville søge om optagelse i Det Tyske Forbund, mens danskerne betragtede det som et åbent oprør. Krigen var uundgåelig, men i København blev nyheden modtaget med begejstret jubel. "Ånden fra 48" er reaktionen blevet kaldt. Danskerne stod sammen om den frie forfatning og i kampen mod den tyske trussel. Den 9. april stod slaget ved Bov – Treårskrigen (1848-1850) var indledt.

Islands reaktion på Junigrundloven

Grundlovens indførelse skabte en række utilsigtede problemer for Island. Skulle den også gælde for Island, og skulle det danske folk i så fald regere over islændingene? Det mente Jón Sigurðsson ikke. Han argumenterede, at Island havde været et frit forbundsland under den norske konge med selvstændig domsmagt og administration. Denne særstatus fortsatte, da Norge i 1380 blev en del af det danske kongerige, og selv om islændingene havde overgivet deres privilegier til kongen, da enevælden blev indført i 1660, gjaldt de gamle landslove fortsat. Den eneste statsretlige tilknytning mellem Danmark og Island, hævdede Sigurðsson, var en personalunion med kongen som overhoved for to selvstændige og uafhængige stater. Det mest tungtvejende argument for den islandske nationalist var, at Island og Danmark repræsenterede to vidt forskellige samfundstyper, to forskellige sprog og to forskellige folk. Hvis man ikke kunne forene dansk og tysk i samme nationalstat, kunne man heller ikke skabe en stat af danskere og islændinge. Med andre ord havde det islandske folk ikke problemer med kongedømmet, men det ville ikke regeres af danske politikere.

Regeringen vidste ikke, hvordan den skulle tackle situationen. Heldigvis havde justitsminister Carl

Emil Bardenfleth (1807-1857) erfaring med Island efter at have bestrebet stiftamtmandseembedet i fire år (1838-41). Han havde ingen forbehold over for de islandske krav om øget selvstyre. Islændingene havde ret til at regere selv, og Bardenfleth mente, at de ville komme til det i fremtiden, selv om den islandske nation i hans øjne forsat var for umoden og uerfaren. Justitsministeren døde, inden der var fundet en løsning, og da det slesvigske problem voksede sig stort igen, stod spørgsmålet om den islandske forfatning i stampe uden udsigt til at blive løst.

Mens den første slesvigske krig ikke løste det statsretlige forhold mellem Danmark og hertugdømmerne, betød nederlaget i 1864 tabet af både Slesvig og Holsten. Danmark havde mistet en tredjedel af sit territorium, og krigstraumet fik mange til at tvivle på, om den danske nationalstat kunne overleve. I 1865 forsøgte Islands sidste stiftamtmand, Søren Hilmar Steindór Finsen, at få vedtaget et lovforslag, der gav Island lovgivende og økonomisk magt. Orla Lehmann bakkede kravet om større selvstændighed op. Han mente, at selvbestemmelse ville skabe ansvarsfølelse, for "viljen og evnen til at bestå ved sig selv" var nemlig selvstændighedens sande væsen.

På grund af krigsnederlaget blev den reviderede grundlov af 1866 mere reaktionær end Junigrundloven af 1849. I 1871 vedtog de danske politikere loven "Islands forfatningsmæssige Stilling i Riget", der sagde, at Island var en uadskillelig del af den danske stat. I de såkaldte fællessager traf den danske regering beslutninger, som også gjaldt for Island, og justitsministeren fik ansvaret for islandske sager. Selv om forfatningen også gav Altinget begrænset lovgivende myndighed og kontrol med Islands økonomi, skulle vigtige beslutninger træffes i København. I 1873 blev stiftamtmandseembedet formelt

nedlagt og erstattet af en landshøvding med flere beføjelser og mere magt. Den kongeligt udnævnte landshøvding havde embedsbolig i Reykjavik og skulle tale sproget, men han skulle også begive sig til København for at forelægge vigtige sager for kongen og statsrådet. Alligevel signalerede afskaffelsen af stiftamtmanden, at enevældens ensartede civil-administration var afskaffet. Det gav mulighed for, at Island kunne udfolde sig mere selvstændigt på den politiske scene.

Islændingene accepterede forfatningen uden begejstring, men der var fortsat mange islændinge, som var stærkt kongetro, og de betragtede monarken som forsvareren af den traditionelle islandske kulturs opretholdelse. De kulturelle nationalister frygtede, at Jón Sigurðsson og hans politiske nationalisme ville forandre det traditionelle islandske samfund. Forfatningsspørgsmålet splittede den islandske befolkning.

I 1874 underskrev kongen forfatningen. Den omfattede ikke to ligeværdige stater, dertil var den danske indflydelse for stor, men den afspejlede Christian 9.s syn på monarkiets rolle i den nye demokratiske samfundsorden. Den første glücksborgske konge var reaktionær. Christian 9. gav ikke folkestyret frit råderum og ønskede at begrænse politikernes indflydelse. Ifølge Grundlovens § 13 var det landets konge, der udnævnte og afskedigede regeringens ministre, og Christian 9. tog aktivt del i vigtige politiske beslutninger. Modstanderen var partiet Venstre, der repræsenterede gårdejerne. Dem havde kongen ingen fidus til, og han forhindrede partiet i at komme til magten, selv om Venstre havde flertal i Folketinget. De politiske uoverensstemmelser kulminerede i 1875 med dannelsen af den konservative politiker J.B.S. Estrups (1825-1913) provisoriske regering. Landet blev således styret via

Christian 9. besøgte Island i 1874. Marine-maler C.F. Sørensen stod bag motivet, som viser de kongelige skibe fregatten Jylland og korvetten Heimdal ud for Reykjavik. I forgrunden ses de danske gæster i samtale, mens de beundrer den fantastiske udsigt ud over bugten og de islandske bjerge. || Det National-historiske Museum på Frederiksborg (foto: Hans Petersen)

dekreter, baseret på Christian 9.s ret til at udpege ministre på trods af folketingsflertallet, og i årene frem til 1894 var folkestyret reelt sat ud af kraft. I den situation kunne Island ikke forvente at få bedre politiske forhold end dem, forfatningen tilbød. Den blev set som et kompromis, der dannede udgangspunkt for fremtidige forhandlinger.

Pausen i forfatningsspørgsmålet skabte tid til refleksion. De kulturelle nationalister og Jón Sigurðssons tilhængere undlod klogeligt at provokere hinanden, mens den danske regering kunne vænne sig til tanken om, at Islands selvstyre var et folkeligt krav. I perioden kom den fælles konge til at spille en vigtig rolle som samlingspunkt for en fredelig løsning.

Det kongelige Islandsbesøg

I 1874 fejrede Island tusindåret for den første skandinaviske bosættelse på øen. Samme år aflagde Christian 9. et officielt besøg. Han var den første danske konge, der gæstede Island, og det skulle markeres. Ud over at deltage i festlighederne benyttede Christian 9. anledningen til at give Island den nye forfatning. Tidsskriftet *Illustreret Tidende* konstaterede, at den islandske forfatningskamp var blevet løst i kraft af loven af 5. januar 1874: "Ved denne lov er Altinget kommet i besiddelse af al den myndighed, der kan tilstås det, såfremt Island skal vedblive at være en del af riget." Loven gav Altinget ret til egen lovgivning, så den lovgivende magt var hos kongen og Altinget i forening.

Kongebesøget blev et triumftog og demonstrerede kongedømmets nye rolle inden for nationalstatens ramme. I kraft af sprog og historie havde islændingene forudsætningerne for at etablere eget styre, men ifølge tidens statsteoretikere befandt Island sig alligevel bedst inden for rammerne af den danske stat, fordi Islands økonomiske sektor ikke var bæredygtig. Det var nemlig ikke alle folkeslag, der kunne skabe levedygtige nationalstater, og økonomer som Friedrich List (1789-1846) og Gustav Cohn (1840-1919) hævdede, at en nation med begrænset befolkning og et minimalt territorium umuligt kunne overleve. Hvis disse folkeslag i stedet indgik i rigsfællesskab med større nationer, ville de få bedre betingelser for at bibeholde deres nationale særpræg. Man kunne skele til, hvordan skotterne, waliserne og irerne nød godt af unionen med englænderne i Det forenede Kongerige (Storbritannien). I disse stater var kongen den samlende skikkelse, og Christian 9. demonstrerede med besøget, at han betragtede sig selv som Islands konge i lige så høj grad, som han var konge af Danmark.

Christian 9. ankom til Reykjavik den 30. juli 1874. For at markere begivenheden, også i den danske offentlighed, havde kongen medbragt sin egen kunstner. Marinemaleren Carl Frederik Sørensen forevigele mødet med det islandske folk på en række monumentale værker, fx et maleri af de kongelige skibe fregatten *Jylland* og korvetten *Heimdal* på reden ved Reykjavik. Befolkningen havde holdt sig orienteret om kongens rejse og var klar til at modtage følget. Byen var pyntet, og næsten hvert eneste hus havde hejst Dannebrog, mens der var spændt "en overordentlig smuk regnbue" op over havnen, hvor forventningsfulde islændinge stod klar til at modtage det kongelige følge. Den 2. august var der gudstjeneste i kirken, hvor kongen beundrede den smukke døbefont, som billedhugger Bertel Thorvaldsen (1770-1844) havde skænket Island på grund af sine islandske aner. Den 5. august var kongen rejst til gejseren Strokkur, hvor han så naturfænomenet i udbrud to gange, takket være de forberedelser, som jordens ejer, "bonden fra Haukadal", havde gjort. Han havde nemlig kastet græstørv ned i røret, "så det blev også en storartet forestilling, som Strokkur da gav, velegnet til at skænke Hans Majestæt en stolt erindring fra denne del af hans rige," skrev *Illustreret Tidende* om besøget ved gejseren.

Thingvellirmødet den 6. august blev festens højdepunkt, og igen blev Christian 9. modtaget af en begejstret folkemængde, der var rejst til Thingvellir. Til lejligheden var der digtet en sang:

"Sæt lykkeligt fod på den hellige slette, vor hjer-teprude snelands Drot, som kom fra din kongestol, for at se vore kære fosterfjelde! Med friheds-skrå i din faderhånd sendte Gud dig først af alle konger: Kom lykkelig, kom lykkelig til Islands hjerte!"

Retorikken glædede sikkert kongen. Den fremstillede nemlig Christian 9. som islændingenenes samlingspunkt. Kongen, ikke de folkevalgte politikere, havde givet islændingene en ny og friere forfatning. Hyldestsangen viser også, hvorfor Jørgen Jürgensens revolution fejlede. Islændingene var kongetro på trods af deres skepsis mod danske købmænd og politikere. Det var endnu ikke en selvstændig nationalstat, islændingene ønskede, men derimod en form for selvstyre under det danske kongedømme.

Politisk dødvande

I tiden efter Christian 9.s besøg udviste Danmark ikke de islandske forhold nogen synderlig interesse. Det politiske slagsmål mellem partiet Venstre og Estrups kongetro regering stjal dagsordenen, og i den fastlåste situation var det heller ikke muligt at diskutere Islands forfatning. Der var til gengæld tid nok i Island til, at selvstændighedstrangen fik vind

Reykjavik er blevet en moderne by. I baggrunden ses koncert- og konferencecentret Harpa tegnet af arkitekten Henning Larsen (1925-2013) i samarbejde med kunstneren Olafur Eliasson (1967-). Foran den hvide regeringsbygning er der to statuer. I forgrunden ses Hannes Hafstein, den første islandske minister for Island, mens Christian 9. står i baggrunden. Det arkitektoniske rum fremhæver på sin vis det harmoniske samarbejde mellem Danmark og Island. || Karsten Schnack/ Scanpix

i sejlene takket være Fremskridtspartiets og Landeværnspartiets kritik af forfatningsloven af 1874.

Det begyndende selvstyre skabte ellers optimisme, og øens befolkning var fuld af håb for fremtiden. Man begyndte at udvikle infrastrukturen og byggede veje og broer, mens fiskeriet oplevede et erhvervsmæssigt løft. I løbet af 1870'erne blev de traditionelle åbne robåde erstattet af større dæksbåde med mere moderne fangstredskaber. Det var stadig torsk, fiskerne fangede, men sildefiskeriet tog også til langs det nordlige og østlige Island. Det første sygehus blev oprettet i Reykjavik i 1866, og befolkningstallet steg til 79.000 i år 1900, på trods af at mange udvandrede til USA og Canada i årene 1870-1914.

Den økonomiske vækst var en væsentlig faktor bag Islands fortsatte kamp for selvstændighed. Fremgangen ændrede samfundet og omformede den traditionelle livsstil. Islændingene blev mere og mere moderne i takt med de økonomiske fremskridt, og samfundet begyndte i al ubemærkethed at minde om Danmark og det øvrige Europa. Herved mistede den kulturelle nationalisme gradvist sit tag i den islandske befolkning, i takt med at den traditionelle landbrug blev overhalet af de nye erhverv.

Med systemskiftet i 1901 og Danmarks første venstre-regering var P.A. Alberti (1851-1932) blevet justitsminister og dermed også minister for Island. Han gik ind for et forslag, som politikerne Hannes Hafstein og Hjemmestyrepartiet fremsatte. De ønskede, at ministeren skulle bo i Island. Ved en afstemning i Altinget i 1902 blev forslaget vedtaget og efterfølgende godkendt i Danmark. Kongen udnævnte derfor Hannes Hafstein til minister for Island med sæde i Reykjavik. Den 1. februar 1904 trådte det islandske hjemmestyre i kraft. Herved var den udøvende magt rykket fra København til Island,

og ministeren stod i spidsen for departementer for offentlige finanser, industri, samfærdsel og kirke- og justitsvæsen.

Selv om Ministeriet for Island havde fået sæde i Reykjavik, skulle ministeren stadig forelægge udkast til lovforslag i statsrådet, hvor der også sad repræsentanter for den danske Rigsdag. Det politiske system i København havde alt for længe ignoreret den islandske kritik, og hjemmestyreløven af 1904 var ikke nok til at sikre ro om rigsfællesskabet. Modstanderne af forfatningen ønskede to ligeværdige og selvstændige stater bundet sammen i en personalunion. Forbindelsen mellem staterne skulle udelukkende skabes gennem kongens person og hverken være retligt eller institutionelt organiseret. Kort sagt ønskede Island ikke at være en uadskillelig del af Danmark.

Men man forstod ikke hinanden. Island var aldrig tilfreds med de ændringer, der blev lavet, og det irriterede regeringen, at den blev mødt med nye krav, hver gang man troede, at løsningen på rigsfællesskabet var fundet. Forfatteren Aage Heinberg (1895-1965) beskrev den danske holdning:

”Nej, de var ikke nemme at have med at gøre, de gode islændinge – stridbare og kværulerende over småting til det yderste. Mange havde et mindre-værdskompleks, andre var fra fødslen uforskammede mod Danmark.”

Danmark var i slutningen af 1800-tallet en lille stat i Europa. Meget havde landet mistet i århundredet: flåden i 1807, Norge i 1814 og hertugdømmerne i 1864. Kolonierne i Indien blev solgt i 1845, og Øresundstolden blev afviklet i 1857. Der var ikke meget tilbage af fordums storhed. Det satte spor i den danske bevidsthed, og der var ikke mange, der betragte-

de riget som en kolonimagt. Danskerne havde svært ved at se, at de – over for de nordatlantiske samfund og befolkningen i Dansk Vestindien – repræsenterede en stormagt. Island havde godt nok sin egen forfatning og hjemmestyre, men det blev ikke honoreret nok, mente islændingene, der klagede over at blive sat i samme bås som befolkningsgrupperne i de danske kolonier.

Der er ikke noget at sige til, at islændingene udviklede et mindreværds kompleks. Blev de ikke betragtet med overbærenhed og beskrevet som et andenrangssamfund i forhold til det dannede og kultiverede Danmark? Forfatteren Georg Brandes (1842-1927) tirrede i hvert fald den islandske selvforståelse, da han i 1906 beskrev sit syn på det islandske hjemmestyre ved retorisk at kræve Amager løsrevet fra resten af Danmark. Befolkningsmæssigt var der jo ikke den store forskel på de to øer. Amagers selvstændighedsflag skulle være en gulerod på spinatgrøn fanedug, og Brandes skrev endda en nationalsang, som begyndte på denne måde: "Urtegård, blomsterjord, højnordens havejord, hvor er du skøn og stor, Amagermor!"

Folkets konge

Frederik 8. (1843-1912) var ikke reaktionær som sin far, men støttede det parlamentariske styre. Han forstod, at kongehusets politiske rolle måtte ændres og begrænses, hvis kongedømmet skulle have en fremtid. Da sønnen Carl (1872-1957) i 1905 blev valgt til konge af Norge, bad Frederik ham huske på: "at uden du har dit folk med dig, kommer du ingen vegne; det er som folkets konge, du skal øve din gerning." Det var en læresætning, som Frederik 8. huskede, da han besteg den danske trone i 1906.

Island stod højt på den nye konges dagsorden. Han ønskede at løse forfatningsproblemet en gang

Konseilpræsident J.C. Christensen (1856-1930) fotograferet i 1907 under Frederik 8.s besøg i Island. Der er noget symbolsk over fotografiet af den danske statsmand siddende på en islandsk pony. I kunsten var rytterportrættet ofte et billede på den gode regent, der kontrollerede sit ridedyr (staten). J.C. Christensen forsøgte at bevare rigsfællesskabet og tæmme den islandske selvstændighedstrang, men uden held.

|| *Fra Islandsfærden*
af Sverre Poulsen og
Holger Rosenberg,
Gyldendalske
Boghandel 1907

for alle og inviterede en deputation fra Altinget til København. Her skulle de islandske politikere diskutere med repræsentanter fra den danske Rigsdag. Et af Altingets forslag til et fremtidigt rigsfællesskab var to uafhængige nationer bundet sammen i en personalunion. Det var ikke en ny idé, og Frederik 8. var ikke afvisende over for ønsket. Han forberedte derfor et kongeligt besøg i Island. Han ville bygge bro mellem landene og styrke båndene mellem de demokratiske institutioner, der var fundamentet i rigsfællesskabet. Kongen tog derfor en deputation af rigsdagsmedlemmer med på rejsen, så diskussionen mellem de islandske og danske politikere kunne fortætte i Reykjavik.

Frederik 8.s Islandsrejse

Frederik 8. besøgte Island i 1907 sammen med danske politikere og et stort opbud af danske journalister. Besøget og den journalistiske dækning giver et ganske godt billede af forholdet mellem Island og Danmark. Vejen mod selvstændighed var jo hverken dramatisk eller voldelig og minder somme tider mest om et skænderi mellem familiemedlemmer eller venner. De danske politikere mente, at de altid opfyldte de islandske ønsker, men hver gang et krav var imødekommet, stillede islændingene et nyt. Forholdet var således præget af mistro, og rigsdagsmedlemmerne kaldte konsekvent tilhængerne af Islands selvstændighed for rebeller. De repræsenterede et højtråbende mindretal, som bevidst saboterede samarbejdet og var imod at finde en løsning på forfatningsspørgsmålet.

Inden Frederik 8.s ankomst rasede diskussionen i de islandske aviser. Et væsentligt debatpunkt var, ”hvorvidt oppositionsmændene burde hejse det blå eller røde korsflag over deres huse i kongedagene.” Det blå flag var Islands bud på et nationalt flag. Kon-

seilpræsident J.C. Christensen bemærkede straks de blå flag, og efter en spadseretur i Reykjaviks gader den 31. juli skrev han i sin dagbog: "På fem á 6 huse er hejst et blåt flag med hvidt kors, egentligt det græske flag, men ingen synes at lægge mærke dertil, hvad der jo også er det fornuftigste." Den nedladende kommentar – at islændingene i uvidenhed havde kopieret det græske flag – viser de danske politikeres holdning til deres nordlige kolleger. Som små nationer måtte Danmark og Island holde sammen, og synspunktet fremførte J.C. Christensen også i sin dagbog. Konseilpræsidentens spadseretur i Reykjavik førte ham til byens kirkegård, hvor

han fandt mindestenen, som var blevet rejst til ære for Jón Sigurðsson, der døde i 1879.

”Foran på kirkegården står en mægtig sten over Altingsmand Jón Sigurðsson. Hans landsmænd har rejst stenen. Han førte hele livet igennem en strid med danskerne om Islands stilling i Riget, og man kan ikke nægte, at han førte striden med stor dygtighed om end ikke uden bitterhed og med en vis prokurator-småskårenhed. Den tid bør være forbi, da islændere skulle blive store i deres land ved at bekrige os. Store skulle de blive i samarbejde med os.”

Citatet giver et glimrende indblik i den danske holdning til de islandske krav. Samarbejde og fællesskab var vejen frem, men det skulle ske på danske præmisser. Centralmagten sad nu engang i København, og det var i København, at vigtige fælles beslutninger skulle træffes. Dertil var det islandske Alting alt for lille, og vælgerkorpset på øen talte kun 11.000 personer.

Frederik 8. fik en begejstret modtagelse af Reykjaviks indbyggere. Han blev eskorteret gennem den pyntede by af Hannes Hafstein hen til Latinskolen, som i anledning af besøget var blevet kongelig bolig. Da kongen havde fundet sig til rette, og mens resten af hans følge pakkede ud, benyttede han lejligheden til at gå en tur i al ubemærkethed, men han blev hurtigt genkendt:

”I løbet af få minutter fulgte der efter Hs. Majestæt en menneskeskare, som voksede for hvert skridt, og kongen, der var gået alene ud, kom hjem fulgt af et par tusinde mennesker, som ikke gav rist eller ro, før kongen trådte frem på Latinskolens trappe og

modtog en venlig hyldest i form af jublende hurra-råb.”

Frederik 8. var en meget populær konge, veltalende, imødekommende og med fingeren på samfundets puls. Han vidste, hvilke strømninger der prægede befolkningen, og han var god til at formulere sig derefter. Hans spontane takketale på Latinskolens trappe er et godt eksempel på hans evner. Han forklarede formålet med besøget som en fredens sammenkomst, og han ønskede at give det islandske folk al den frihed, det ønskede sig. Derfor havde kongen nedsat en kommission, som skulle arbejde på at finde den forfatningsmæssige form, ”hvorunder Islands frihed og fremtid bygges og bevares, mens rigets enhed fastholdes og sikres.”

Festligholdelsen af kongens og rigsdagsdeputationens besøg viste islændingenenes gæstfrihed og deres gode vilje. Selv den skeptiske J.C. Christensen måtte overgive sig, og han skrev begejstret i sin dagbog om dagenes arrangementer. Den 1. august blev der serveret 12 retter mad og vin på trods af det islandske alkoholforbud. Festen varede over fire timer, og i løbet af middagen måtte flere af gæsterne forlade bordet ”for at træde af på naturens vegne”. Det var normalt uhørt, at man brød hofetiketten på denne måde, men Frederik 8. lod sig ikke anfægte.

Selv om mødet var en succes, gik planerne for en forfatningsændring i vasken. Fra Islands side havde kravet været en forfatning, der afspejlede to selvstændige nationer bundet sammen i en kongelig personalunion. Den tanke kunne Frederik 8. godt acceptere, men det var en holdning, han ikke kunne ytre i offentligheden. I hvert fald ikke uden at få en reprimande af J.C. Christensen. Konseilpræsidenten forklarede i sin dagbog:

”Kongen har holdt mange taler og gennemgående været heldig, undertiden endog også særdeles vellykket i både form og indhold. I dag sagde han imidlertid i en tale noget om ”mine to riger”, hvilket islændingene selvfølgelig bed mærke i, da det er vand på deres mølle. Jeg talte med ham derom, efter at jeg gennem direktør Frederiksen erfarede, at ytringen ville blive refereret. Kongen syntes nærmest at mene, at han havde sagt dette privat for at glæde islændingene – han havde også sagt, at han ville tilføje noget privat – men jeg foreholdt ham, at han ikke godt offentligt kunne tale om rigets enhed og privat tale om ”mine to riger”, og dette indrømmede han.”

Stridens æble var sætningen i forfatningen, der slog fast, at Island var en uadskillelig del af den danske stat. Der var med andre ord ikke tale om to nationer, og selv om Island havde udstrakt selvstyre, var der tale om selvstyre inden for rammerne af en samlet stat. Frederik 8. rettede ind og talte efterfølgende kun om ”riget”, men den dansk-islandske kommission arbejdede videre med tostatstanken.

I maj 1908 fremlagde kommissionen et forfatningsudkast, hvor Island ikke længere var en uadskillelig del af Danmark, men et frit og selvstændigt land, forbundet med Danmark ved en fælles konge og ved de fælles anliggender, som loven anviste. Island ville ikke blive en suveræn stat, men indgik sammen med Danmark i ”det samlede danske rige”. Mens konge og politikerne i Danmark havde været optaget af andre sager i forvisning om, at det islandske spørgsmål ville finde sin løsning, havde professor Gudmundur Hannessons (1866-1946) krav om fuldstændig adskillelse som Islands endelige mål vundet gehør.

Forfatningsudkastet af 1908 imødekom alle de krav, som altingspolitikerne havde fremført i

København i 1906, og som kongen og rigsdagsdelegationen havde mødt i Island under besøget i 1907. De lagde op til Frederik 8.s vending: ”mine to riger”. Men forfatningsudkastet tog ikke højde for Hannessons suverænitetsskrav og et islandsk ønske om selvstændigt nationalflag. Det nye forfatningsudkast blev sat til afstemning i september 1908. Godt 8.000 vælgere stemte. Forslaget blev forkastet.

Afstemningsresultatet var en stor skuffelse. Ikke mindst for Frederik 8., der havde lagt arbejde og personlig prestige i at løse forfatningsproblemet. Han havde bedt de danske delegerede om at vise eftergivenhed, og de havde efterkommet kongens ønske. Ifølge jurist og kongelig rådgiver Knud Berlin (1864-1954) blev kongen meget oprevet over valget: ”Og så går islændingene hen og forkaster hele historien, men nu vil jeg ikke gøre en eneste indrømmelse til islændingene i min regeringstid.” Det fik Frederik 8. nu heller ikke tid til. Samme år erklærede den danske justitsminister P.A. Alberti sig skyldig i underslæb, og J.C. Christensens regering gik af. Selv om kongen ikke var involveret i sagen, efterlod den ham handlingslammet.

Flagsagen

Jørgen Jürgensen kendte til betydningen af nationale symboler. I 1809 hejste han ”det gamle og uafhængige Islands flag”, men demonstrationen af national begejstring fik ingen konsekvenser, og selv om et nationalt flag under Frederik 8.s besøg signalerede ”rebellernes” krav om uafhængighed, havde den islandske befolkning ikke taget symbolet til sig. Den islandske flagsag eksploderede den 12. juni 1913. En ung mand i en lille kaproningsbåd havde sat det blå og hvide rebelflag i stævnen og roede rundt i havnen i Reykjavik, indtil den danske kystvagt arresterede

Det første islandske flag var et hvidt kors på en blå baggrund. "Rebelflaget" kaldte J.C. Christensen det hånligt under Frederik 8.s besøg i 1907. De danske politikere mente ikke, at Island skulle have selvstændigt flag, og gjorde sig lystige over, at fanen mindede om det græske flag. Islændingene udnyttede klogt flagsagen til at opnå selvstyre i 1918.
|| Nationalmuseet i Island

ham. Flaget blev konfiskeret, fordi det kun var tilladt at flage med Dannebrog til søs.

Indtil denne episode havde kun de islandske ungdomsorganisationer taget flaget til sig, men ellers var det ikke noget, der optog befolkningen. Det vakte dog harme, at danske idrætsledere under De Olympiske Lege i Stockholm 1912 havde forbudt islandske idrætsfolk at deltage under eget flag. Forbuddet medvirkede til at gøre det blå-hvide flag, hvítbláinn, populært. Kystvagtens konfiskation af flaget blev mødt med så voldsomme protester, at den islandske befolkning for første gang gik i demonstration gennem Reykjavíks gader. Samtidig røg Dannebrog ned fra flagstangen, og bygning efter bygning hejste hvítbláinn.

Altinget tilsluttede sig befolkningens krav om anerkendelse af flaget og henvendte sig til kongen for at få tilladelse til at benytte eget flag på islandsk

jord og i islandske farvande. Christian 10. (1870-1947) tøvede, men gav tilladelse. Island skulle nu finde ud af, hvordan flaget skulle se ud. Det var klart, at det blå-hvide mindede for meget om Grækenlands nationalflag. I stedet blev et trefarvet korsflag designet og indført ved kongelig resolution den 19. juni 1915. Flaget måtte ikke bruges i internationale farvande og var beregnet til brug i Island og i islandske farvande. Farverne repræsenterede den islandske natur: den røde ild fra vulkanerne, de blå fjelde og de hvide jøkler (den permanente sne).

Næppe var det islandske flag blevet godkendt til indenrigsbrug, før der blev rejst krav om at få flaget udvidet til at være et fuldstændigt handelsflag, som også kunne føres i internationalt farvand. Baggrunden for kravet var ikke kun kværulanteri. Det var Første Verdenskrigs udbrud, der nødvendigvis gjorde dette skridt. USA og Storbritannien søgte at hindre sejlads i europæiske farvande, og det betød en risiko for neutrale danske skibe med Dannebrog. I Nordatlanten kunne islandske skibe frit sejle, og derfor opfordrede briterne islændingene til at benytte deres eget flag, så de var mere synlige og lettere at beskytte. I 1917 modtog Statsrådet en anmodning fra Altinget, men den blev afvist. Kongen og hans regering ønskede at benytte lejligheden til at indlede forhandlinger, der kunne ændre forfatningen, herunder også spørgsmålet om flaget. Flagspørgsmålet blev sat i bero.

Personalunionen

I 1918 begyndte den danske regering på nye forhandlinger om de forfatningsmæssige forhold mellem Island og Danmark. Statsminister C.Th. Zahle (1866-1946) og det islandske Alting opnåede enighed om et nyt fællesskab, som blev vedtaget i både København og Reykjavik. I Island stemte 12.411 personer. 90 %

stemte for den nye forfatning. Danmark anerkendte hermed Island som en suveræn stat og et selvstændigt kongedømme. Den 30. november godkendte Christian 10. også det islandske flag som stats- og handelsflag, omend Dansk-Islandsk Forbundslovs § 19 anførte, at Island var neutralt og ikke ville bruge flaget som flådemagt. De islandske selvstændighedspolitikere havde klogt benyttet flagproblematikken til at mobilisere den islandske befolkning.

Altingsmedlemmet Bjarni Jónsson (1863-1926) hævdede, at fokus på flaget i stedet for fuld suverænitet var udtryk for en forsigtig strategi: ”fordi danskernes energi ville være mindre vågen, når de først havde anerkendt vor suverænitet i så lidet udæskende form. Man måtte derfor ikke, før sagen var gået igennem, røre ved, at flaget naturligvis betød suverænitet.”

Juristen Knud Berlin var meget enig i tolkningen. Danskernes ligegyldighed banede vejen for de islandske tilhængere af selvstændighed: ”På samme måde forklarede de islandske ministre, når de var i Danmark, at når Danmark blot gav efter så på dette, så på hint punkt, ville islænderne blive tilfredse og den gamle forbindelse med Danmark ovenikøbet styrkes.” De stjal dagsordenen og slog til under dække af Første Verdenskrig.

Berlin fortsatte:

”Lejligheden kom under Verdenskrigen. Under denne, hvor Danmark havde mere end vanskelighed nok med at holde sig selv udenfor Krigens malstrøm, og hvor Island derhos ved den tyske undervandskrig og den engelske blokade faktisk var blevet næsten helt isoleret fra Danmark – rigtignok kun for at blive noget nær et engelsk lydland – anså de islandske selvstændighedsmænd øjeblikket for kommet til at skride til handling.”

Christian 10. besøgte Island mange gange i løbet af sin regeringstid. På fotografiet modtages han af islandske spejdere i 1936. Christian 10. var konge over et selvstændigt Island – som han var konge over Danmark. Dobbelmonarkiet knyttede landene sammen. Det virkede derfor provokerende, når Islands konge besøgte riget i dansk uniform. Det forstod Christian 10. ikke. Han gik næsten ikke klædt i andet, men det forstod islændingene ikke.
 || Scanpix

Men der var også en anden dagsorden. En dagsorden, som havde stor følelsesmæssig betydning for hele Danmark, og som var langt vigtigere end fastholdelse af en forbindelse til Island. Afslutningen på Første Verdenskrig og Tysklands nederlag gjorde det muligt for Danmark at få Sønderjylland tilbage, hvis altså den nordslesvigske befolkning ønskede det. Hvis folket i Nordtyskland skulle bestemme nationalt tilhørsforhold, var det vanskeligt at afvise det islandske krav om suverænitet, især når krigen havde afbrudt forbindelsen med Danmark og demonstreret, at islændingene konstruktivt var i stand til at regere deres egen stat. Det lignede et bevidst valg fra ministeriet Zahles side.

Statsministeren erklærede også, at det aldrig kunne være i en lille nations interesse at undertrykke et land, der var endnu mindre. Danmark kunne

blive genforenet med Sønderjylland og dermed lukke såret, der opstod efter nederlaget i 1864. Prisen var oprettelsen af en personalunion med to uafhængige nationer under en konge.

Så hvem narrede hvem i 1918?

Christian 10.s besøg

På grund af Første Verdenskrig blev den nye forfatning først fejret med et kongebesøg i 1921. Danmarks bevågenhed var i årene efter 1918 heller ikke rettet mod Nordatlanten, men derimod mod Sønderjylland og Genforeningen i juli 1920, hvor Christian 10. fejrede begivenheden ved at krydse den gamle grænse og deltage i festlighederne. Oven på Påskekrisen i marts 1920, hvor kongedømmet risikerede at blive afskaffet, fordi Christian 10.

Laurits Tuxen (1853-1927) var med på Christian 10.s besøg i 1921, hvor han malede *Kongeglimaen på Tingvallasletten*. I sin dagbog skrev Tuxen: "Der samledes efterhånden en mængde bønder, som kom ridende fra de omliggende gårde. Jeg satte mig op mellem de fornøjede små heste, der græssede op ad græsskråninger, og gjorde nogle rids. Efter frokost red vi til Gullfoss, hvis skumskyer man kunne se i det fjerne. Et umådelig stort tog på grund af de mange bønder."

|| M/S Museet for Søfart

havde opløst ministeriet Zahle imod Folketingets flertal, blev genforeningen i juni et sandt triumftog. Kongen nød stor folkelig popularitet, og tilliden til det konstitutionelle monarki blev genskabt.

Christian 10. formåede ikke at skabe samme begejstring i Island, og der hviler et negativt indtryk af den dansk-islandske konges opførsel under besøget i 1921. Det overvejende negative billede af kongen kommer til udtryk i den islandske embedsmand Jón Krabbes (1874-1964) erindringer. Kongen interesserede sig ikke for islændingene og betragtede sit besøg i Island som "et pligtbesøg, der ikke aflagdes *con amore*. Han [kongen] optrådte altid i dansk militæruniform, ledsaget af danske officersadjutanter."

Jón Krabbes karakteristik af Christian 10. som en sur, uniformsklædt konge er overdrevet og er mere et udtryk for islandske fordomme end for realiteterne. Christian 10. havde en brysk fremtoning, som kunne forveksles med arrogance og ligegyldighed. Kongen gik for det meste i uniform og viste sig kun sjældent i civilt kostume. Han var ikke omgængelig som sin far og havde heller ikke arvet dennes evner til at tale til offentlige forsamlinger. Derimod mindede Christian 10. mere om sin farfar, der også havde hang til uniformer.

Der var altså ikke tale om en bevidst handling, men når det er sagt, kan man alligevel godt forstå islændingenes reaktion. Det må have virket stærkt provokerende på islændingene at se Islands konge i dansk uniform. Symbolet på dansk militærmagt var ikke foreneligt med Islands ønske om selvstændighed. Ser man på de mange fotografier fra kongens besøg i 1921, er det slående, at Christian 10. gang på gang var iklædt dansk uniform, hvad enten han var på vandretur med stok og kikkert sammen med det islandske borgerskab og politikere eller siddende

ved en elv med fiskestang, mens en civilklædt islænding holdt den laks, som kongen havde fanget.

Billedet af den sure konge og de utaknemmelige islændinge stemmer heller ikke overens med de begejstrede artikler, som danske journalister bragte. For kongedømmet var Christian 10.s besøg også en vigtig begivenhed. Rejsen til Nordatlanten skulle give kongen endnu en anledning til at sole sig i folkehyldest, og for at udnytte besøget i propaganda-sammenhæng havde kongehuset inviteret den aldrende fyrstemaler Laurits Tuxen med på rejsen.

I Reykjavik var stemningen høj. Trods hård frost stod folk langs gaderne for at hilse på kongeparret. Især dronning Alexandrine (1879-1952) fik en varm velkomst. Hun havde nemlig fået en islandsk nationaldragt i velkomstgave. Dronningen kvitterede ved at bære dragten og derved vise sin respekt for islandske traditioner. Igen var gallamiddagen overdådig, islandsk laks og danske ænder opfedet på øen, men i modsætning til besøget i 1907 stod værterne fast på det indførte alkoholforbud. *Nationaltidendes* journalist bemærkede, at gæsterne fik en halv flaske sodavand til menuen, mens Laurits Tuxen surt bemærkede det bizarre i at drikke ”brøndvand og citronsoda” til de store tafler. Christian 10. holdt tale om vigtigheden af at knytte tætte bånd mellem nationerne og gentog budskabet på Altinghusets altan foran 5-6.000 fremmødte islændinge.

Ud over de forudsigelige taler kunne *Nationaltidendes* medrejsende journalist den 31. juni referere en spontan tale, som en af de medrejsende danske politikere holdt ved Ölfusá. I talen forklarede politikerens Johannes E. Bøggild (1878-1929), hvordan man tidligere havde troet, at det gjaldt om at skabe et lille Danmark i Island. Nu erkendte han, at det havde været fejlagtigt. Men danskerne var hverken bitre eller sure over, at Dannebrog ikke længere

vajede i Island, og Bøggild fortsatte: ”Vi ser med glæde Islands skønne flag. Jo friere, selvstændigere og dygtigere Islands folk udvikler sig, des gledere er vi.” Talen afslører, hvordan danskerne hele tiden havde regnet med, at Island kulturelt ville blive påvirket af danske værdier og langsomt ville opgive egne skikke og eget sprog.

Christian 10. besøgte øen igen i 1926 og to gange i løbet af 1930’erne. Ifølge Jón Krabbe fortalte statsminister Thorvald Stauning (1873-1942) før besøget i 1930, at det ville virke stødende på den islandske befolkning, hvis kongen udelukkende bar uniform. Derfor beordrede kongen sine danske rejsedeltagere til at medbringe sportstøj, hvis kongen og hans følge skulle på laksefiskeri. Christian 10. tog statsministerens råd til sig og var ved private lejligheder klædt i tweed og lignede mere en engelsk gentleman end en islandsk konge.

Forskellige veje

Under besøget i 1921 indstiftede Christian 10. Den Islandske Falkeorden. Det skulle være en islandsk pendant til Dannebrogordenen og blev stiftet som tegn på Islands selvstændige status fra 1918. Den Islandske Falkeordens symbolik og navn er i direkte linje med det islandske våbenskjold, som det så ud indtil 1919. Danmark og Island gik i hver sin retning, og på det symbolpolitiske plan betød det, at Island skabte nationalstatens kendetegn.

Samtidigt indledtes en periode, hvor Island forsøgte at styrke økonomien og gøre landet selvforsynende med basale fødevarer og industrielt fremstillede produkter. Nye landbrugsarealer blev taget i brug efter dræning af marskområder, og landmændene kunstvandede for at maksimere udbyttet. Fiskeriet udviklede sig også i moderne retning. Der blev indkøbt nye trawlere, fiskeindustrien blev

mekaniseret, og der blev bygget frysehuse, hvorved frossen fisk i højere grad end saltet fisk blev eksporteret. Den voksende industrialisering ændrede samfundsnormerne. Islændingenenes livsførelse kom til at minde om danskernes, men baggrunden var økonomisk. Ikke kulturel.

Forskelligheden kom også til udtryk inden for kunsten. Islandske kunstnere blev med tiden frigjorte. Jóhannes S. Kjarval (1885-1972) er indbegrebet af denne udvikling og anses for at være den islandske nationalkunstner i dobbelt forstand. Han var den første islandske kunstner, som etablerede en unik islandsk tradition, en særlig islandsk retning, der var uafhængig af den danske. Og Kjarval blev eksponent for en moderne og selvstændig islandsk kultur. På samme måde formede først Einar Jónsson (1874-1954) og siden Sigurjón Ólafsson (1908-1982) den islandske billedhuggerkunst, mens Ásmundur Sveinsson (1893-1982) blev øens første modernist. Inden for litteratur markerede forfatteren Halldór Laxness (1902-1998) sig med en række socialrealistiske romaner, der beskrev det hårde liv og de sociale problemer, som karakteriserede Islands bondesamfund. I bogen *Islands Klokke* brugte Laxness tiden under dansk styre som referenceramme til det moderne Islands selvstændighedskamp.

Den islandske republik – frihed

Den tyske besættelse af Danmark den 9. april 1940 afbrød kommunikationen mellem Island og Danmark. Den danske konges forpligtelser overgik til Altinget og den islandske regering. Unionstraktaten kom atter til diskussion i Altinget, men politikerne vedtog ikke at foretage ændringer i forholdet til Danmark. I stedet for kongen blev den tidligere am-

Statue af Jón Sigurðsson udført af Einar Jónsson i 1911. Kunstneren blev en af Islands første betydelige skulptører. Han var uddannet i København og tilbragte to år i Rom. I 1909 flyttede han tilbage til Island, hvor Altinget skænkede ham et atelier og en bolig. Ud over officielle opgaver udførte Jónsson også motiver, som tog afsæt i den islandske fortid og nordiske mytologi.
|| World History Archive/Alamy Stock Photo

bassadør i Danmark Sveinn Björnsson (1881-1952) udnævnt til islandsk rigsforstander.

I de første dage af Anden Verdenskrig håndhævede Island sin neutralitet, og landet ville gribe ind over for både britiske og tyske neutralitetskrænkelser. Den 10. maj 1940 blev Operation Fork lanceret, og britiske styrker sejlede ind i Reykjavík Havn. Islands regering udsendte en protest mod "åbenlys krænkelse" af islandsk neutralitet, men senere på dagen oplæste statsministeren, Hermann Jónasson (1896-1976), en radiomeddelelse, der anmodede islændinge om at behandle de britiske tropper med høflighed. Tilstedeværelsen af de britiske soldater

THE WHITE FALCON

PUBLISHED FOR AMERICAN FORCES IN ICELAND

Voi. 1, No. 10.

Reykjavik, Iceland, Saturday, Nov. 29, 1941.

Price: 3 cents (20 aurar)

They're all gone now, but the remembrances are still with us. Tons of Turkey adorned mess tables of the American forces in Iceland last Thursday in commemoration of Thanksgiving Day. Pfc. Buddy Nickell, left, and Sgt. Harry Paquin are "owners" of the hungry expressions shown here.

Iceland Forces Observe Late Thanksgiving

Thursday with all appropriate ceremony and trimmings the American forces celebrated Thanksgiving. There were no political reasons why we did not celebrate along with the people in the U. S. on last Thursday, but rather the sufficient fact being that the most necessary part of the festivities, the Turkeys, had not arrived.

Tons of turkeys were consumed along with other traditional dishes of Thanksgiving. All work except necessary details were suspended, adding to the appreciation of the men, who have been working hard unloading, constructing camps and training since their arrival in Iceland.

All the additional delicacies including apples and oranges were welcomed trimmings.

Several dances and other entertainments were offered by the officers' clubs; two of the largest being given by the Air Corps and Artillery Units. A

minirel show was presented by a Quartermaster outfit and thoroughly enjoyed by a large audience.

News Roundup

WASHINGTON.

Because of the fear of an outbreak in the Pacific crisis Congress will abandon a three-day recess planned for early December.

Anti-strike legislation was introduced late this week, and faced a bitter fight in both houses.

BERLIN.

Representatives of thirteen world powers, gathered before movie cameras and a battery of microphones Tuesday, signed a five year extension of the Anti-Comintern pact. Seven of the nations were newcomers to the agreement—Finland, Den-

mark, Bulgaria, Croatia, Slovakia, Rumania and the Japanese sponsored Nanking province.

LONDON.

Authoritative quarters announced Friday that the British forces invading Libya, and the re-inforced garrison at Tobruk have joined hands.

The Tobruk garrison had been making a heroic advance this week. It was reported Wednesday that they had captured 2,000 prisoners in their attempt to break out of the defense area.

(Continued on page 6).

ICELAND CELEBRATES INDEPENDENCE MONDAY

On Monday, Dec. 1, the Icelandic nation will celebrate the twenty-second anniversary of its independence. This day marks the start of Iceland's home rule under Christian, the joint king of Iceland and Denmark.

Booklet Goes On Sale Monday For Two Krónur

"The American Forces in Iceland", a booklet depicting the activities of American forces during their early days here, will be placed on sale at the Post Exchanges of all stations next Monday, December 1.

Published especially timely so as to reach the states before Christmas, the illustrated booklet will sell for two krónur, a remarkably small price in view of the high quality of paper used in publishing. The cover is done in red, white, and blue and prints the official insignia of troops in Iceland.

It has been necessary to print a limited number of copies because of the small supply of paper available on the island.

From start to finish the day is in the hands of the university students, who met on November 1, Student's Day, to discuss ways and means of the celebration. Publications written by the various student political groups will be sold on the streets.

There will be a parade of the student groups, who will be addressed later in the day by the Lord Mayor of Reykjavik, Bjarni Benediktsson, from the House of the Althing.

Culminating the day's festivities will be dances held in several hostels.

This day may be easily compared to our own day of Independence for it was the climax of a great battle, not of arms, but of wits, lead by Jón Sigurðsson, known as the "George Washington of Iceland." The Icelandic nation has been under several rulers from its inception. First having home rule under the Althing, then swearing allegiance to the Norwegian King and finally under the King of Denmark.

In 1940, when Denmark was invaded by Germany the present form of government, consisting of a Regent and five ministers, was set up.

FIRST BLACKOUT

The city of Reykjavik had its first blackout last night. Sirens wailed, the city was plunged into darkness. No automobiles were allowed on the streets. At Félagsprentsmíðjan, the presses, printing this issue of the White Falcon, were stopped. Over the island, defense forces went into action, in a trial maneuver.

Forside af den amerikanske militæravis *The White Falcon* den 29. november 1941. Fejringen af Islands selvstændighed sammenlignede amerikanerne med deres egen markering af uafhængighedsdagen den 4. juli. Den var kulminationen på "a great battle, not of arms, but of wits", anført af Jón Sigurðsson, Islands svar på USA's første præsident, George Washington (1732-1799). Med den usikre verdenssituation under krigen var USA interesseret i et selvstændigt Island. || *The White Falcon*/timarit.is

fik den islandske økonomi til at blomstre, hvilket lagde en dæmper på protesterne. Samtidig begyndte briterne at udbygge den islandske infrastruktur i form af veje, havnefaciliteter og luftbaser.

I 1941 overtog USA forsvaret af Island. Den islandske regering accepterede den amerikanske militære tilstedeværelse, men betingede sig, at USA forlod Island, så snart krigen var forbi. De amerikanske tropper ankom i 1941, og det fik stor betydning for Island. De medbragte moderne udstyr som kraner, bulldozere og jeeps, og det moderniserede landet.

Besættelsen var dog et ømtåleligt punkt, for hvordan skulle de allierede forholde sig til det dansk-islandske fællesskab, når moderlandet var besat af fjenden? Der var uenighed i befolkningen. I borgerlige kredse beskyldte man tilhængerne af uafhængigheden for at handle i "modstrid med nordisk sæd og retsopfattelse ved uden forhandling at opsiges unionen med Danmark og afsætte Kongen." Det Dansk-Islandske Nævn var blevet oprettet i henhold til artikel 16 i forbundsloven af 1918. Nævnet bestod af seks personer, hvoraf tre var udpeget af Altinget. Under besættelsen kunne nævnet ikke samles, men de danske medlemmer fortsatte møderne og drøftede Islands løsrivelse. Jens Sørensen Vanggaard (1875-1945) var medlem af Folketinget for partiet Venstre og sad i Dansk-Islandsk Nævn fra 1942 til dets nedlæggelse i 1946. Han var stor modstander af den islandske selvstændighed og fik i februar 1944 føjet en personlig udtalelse til nævnets protokol. Det var hans klare mening, at Island ikke kunne opsiges forbundstraktaten og erklære landet republik. Det var revolution. Men det var også resultatet af svigt fra dansk side. Vanggaards personlige holdning var klar:

”Jeg har for adskillige år siden holdt frem og udtalt til mange betydende, at vi skulle kolonisere Island – vandfaldene og det store gode landbrugsland mod syd på størrelse med Fyn lå uudnyttede. I stedet for at kolonisere Island havde danske bønder udvandret til Canada, hvor de levede en kummerlig tilværelse.”

I 1944 var en kolonisering af Island af gode grunde ikke løsningen på forfatningsproblemet. Løbet var kørt, og den eneste farbare vej var en adskillelse af de to lande. Vanggaards påstand – at Island ikke kunne opsig forbundstraktaten og erklære landet republik – vandt ikke gehør hos islændingene.

En folkeafstemning blev afholdt den 24. maj 1944. 98 % af de stemmeberettigede gik til stemmerurnerne. Resultatet blev en overvældende sejr for tilhængerne af selvstændighed: 97 % af stemmerne ønskede unionen med Danmark opløst. Den 17. juni, på Jón Sigurðssons fødselsdag, blev Republikken Island udråbt på Thingvellir. Landets første præsident, Sveinn Björnsson, underskrev ved samme lejlighed sin embedsed og oplæste et telegram fra den nu afsatte konge. Christian 10. beklagede sig over, at ”adskillelsen mellem mig og det islandske folk er blevet gennemført under de rådende forhold”, men han udtalte alligevel de bedste ønsker for den islandske nations fremtid. Forsamlingen på Thingvellir udbragte et firfoldigt leve for Christian 10. og sang ”Kong Christian stod ved højen mast”. Island og Danmark havde afsluttet fællestiden.

En overset forbindelse

Efter krigen flyttede kunstneren Sigurjón Ólafsson tilbage til Island. I juni 1947 blev han interviewet i *Land og Folk*, hvor han fortalte om mødet med sit hjemland efter 18 års fravær. Han følte sig meget

ensom og glemt: ”Er det i øvrigt ikke sådan, at Island er ved at glide væk fra Skandinavien. Ingen i Danmark skriver om os. Vi er ligesom gået i glemmebogen i det øvrige Norden.” Valgte Danmark at glemme Island efter selvstændigheden i 1944? Måske. Men begyndte Island ikke også at orientere sig i en anden retning?

På den udenrigspolitiske side rettede Island i tiden efter 1945 blikket mod USA. Island deltog i forberedelserne til oprettelsen af Forenede Nationer (FN) og blev medlem i 1946. Amerikanerne ønskede ikke at forlade Keflavík-basen og fik forhandlet sig til en ny traktat, som gav dem ret til at benytte basen, men uden at have tropper udstationeret på islandsk territorium. I 1948 underskrev Island en aftale om Marshall-hjælpen og modtog ca. 40 millioner dollars i støtte til industrianlæg, hydroelektriske kraftværker og modernisering af landbruget.

I 1949 blev det også til islandsk medlemskab af NATO. Som følge af Koreakrigen fik USA tilladelse til at genbemande Keflavík-basen i 1951. USA lovede at beskytte Island militært. Aftalen og Islands medlemskab af NATO var kilde til stor uenighed i den islandske befolkning og førte til store demonstrationer. Samtidig blev det islandske samfund udsat for kulturel påvirkning fra USA, der havde en radiostation på øen. Den sendte amerikansk populærmusik 24 timer i døgnet, og fra 1960 blev det også muligt at se amerikansk tv i Reykjavík-området. Det påvirkede naturligvis det kulturelle udsyn. Især unge lærte engelsk, og dansk blev udfordret som første fremmedsprog.

USA påvirkede også den økonomiske udvikling. Takket være Marshall-hjælpen blev der indkøbt traktorer og andre moderne landbrugsmaskiner. Sammen med øget brug af kunstgødning steg produktionen af landbrugsprodukter kraftigt, og de

ændrede driftsmetoder førte til omlægning af det traditionelle islandske landbrug. Drivhuse skød op på steder, hvor man kunne udnytte de varme kilder til at dyrke friske grøntsager. Fiskeindustrien blev også udvidet med fangst af industrifisk til produktion af fiskemel og olie, der kunne afsættes på verdensmarkedet.

Den markante amerikanske påvirkning i de sidste år af 1940'erne skabte en modreaktion. Islændingene var glade for, at både Danmark og Norge blev medlemmer af NATO, og Island indtrådte i Nordisk Råd, da det blev oprettet i 1952. Rådets formål er at bevare og udvikle det nordiske samarbejde inden for retsvæsen, kultur, samfærdsel, miljø, sociale og økonomiske forhold. Islandske statsborgere har frit kunnet flytte til Danmark for at bo, studere og arbejde. Den forholdsvis lette adgang til uddannelsesinstitutioner betød, at antallet af islandske studerende i Danmark voksede i tiden efter 1945. Alligevel har det danske sprog totalt forandret status i det islandske samfund. Fra at være et levende sprog i hverdagen har dansk fået status af fremmedsprog på lige fod med engelsk. Under selvstændighedskampen var sproget en af de symbolske slagmarker, men efter 1945 opstod behovet for at bevare kendskabet til de nordiske sprog. Skoleloven af 1946 gjorde danskundervisning obligatorisk i den islandske realskole, men fokuseringen på grammatiske færdigheder og læsefærdighed betød, at islændingene fik svært ved at bruge dansk mundtligt. Engelsk blev derimod talt i Island, og der var åbenlyse fordele ved at kende et verdenssprog i internationale sammenhænge. Denne udvikling havde Jørgen Jürgensen allerede forudset i 1809. Han talte om fordelene ved en venskabspagt med Storbritannien og en frihandelsaftale med USA: "Jeg havde følgelig den glæde at se et skib anløbe havnen [Reykjavik]

med en værdifuld ladning fra New York,” skrev han i sine erindringer og fastslog derved Islands naturlige placering i den nordatlantiske handelszone.

I Danmark glemte man den historiske forbindelse med Island. Ikke lige med det samme, men stille og roligt. I 1954 udgav forfatteren Martin A. Hansen (1909-1955) bogen *Rejse på Island*. Rejsebeskrivelsen blev illustreret med tegninger af Sven Havsteen-Mikkelsen (1912-1999). Besøget og bogen fik Halldór Laxness til at nævne, at det var første gang, at Island havde besøg af en dansk kunstner. Laxness fortsatte: "... hvis islændingene i det forgangne samværs tid havde haft besøg af bare én dansk digter hvert århundrede, så havde mange ting været anderledes.” Martin A. Hansens bog vakte interessen for sagalandets fortællinger, men uden at skabe kulturel samklang.

Måske havde Sigurjón Olafsson ret. Danmark ønskede at glemme rigsfællesskabet. Journalisten Poul Hammerich (1927-1992) har i sit værk *En Danmarkskrønike 1945-72* en interessant redegørelse for sit arbejde som journalist på *Politiken*. I 1955 fik han en forholdsvis sikker information om, at Frederik 9. (1899-1972) planlagde et statsbesøg i Island. I givet fald ville det være første gang, at en dansk konge besøgte Republikken Island. Han henvendte sig derfor til Hofmarskallatet, der meddelte, at det intet havde på sig. Poul Hammerich gik alligevel videre med sagen, og en ministerkilde kunne bekræfte, at da kongen skulle på sit første besøg i Grønland, havde regeringen påpeget, at det ville være naturligt at lægge til i Reykjavik. Det var Frederik 9. stærkt imod. Han havde svaret ministeren: ”Jeg går ikke i land, men jeg vil lade Dannebrog gå så tæt ind under kysten, at jeg kan spytte ind.” Frederik måtte naturligvis bøje sig for statsmagten – og besøgte året efter øen sammen med dronning Ingrid (1910-2000).

Hvis anekdoten er korrekt, udtrykte Frederik 9. den ældre generations fordomme. De betragtede enten islændingene som utaknemmelige eller som juristen Knud Berlin, der beskrev adskillelsen som ulykkelig kærlighed: Danmark havde gjort alt for at holde sammen på ægteskabet, men var blevet mødt med nye krav, indtil skilsmisse var eneste udvej. Frederik 9. fik hurtigt et godt forhold til Island, og dronning Margrethe (1940-) udviklede venskabelige bånd til Islands præsident Vigdis Finnbogadóttir (1930-) i 1980'erne og 1990'erne. Skilsmisens børn havde alligevel ikke svært ved at finde sammen igen.

Glemslen har rod i historiebrug. Efter Islands selvstændighed begyndte kampen om historien og retten til at udlægge 'den rigtige fortælling'. Den bunder også i Skandinavien ønske om at fastholde Island i Norden og en dansk politisk korrekthed, der har undertrykt diskussionen om fællestiden og tiet den ihjel. Nye nationer er ofte tyndhudede, de leder efter et nationalt ståsted, og de bruger fortiden til at retfærdiggøre den nye nationale identitet. Historiesynet får en politisk dimension og bliver følelsesladet.

Den britiske forfatter og kunstner William Gershom Collingwood (1854-1932) lavede denne fremstilling af oprettelsen af det islandske Alting i år 930. I den islandske selvforståelse symboliserede Thingvellir et folkeligt styre – en fristat uden en decideret magtelite, men præget af stor personlig frihed.
|| Bridgeman Art Library/Scanpix

Koloni- magt og udbytning

Skiftende brug af historien

Den historiske virkelighed ligger fast. Begivenheder kan ikke ændres, men alligevel omskriver vi historien. Synet på fortiden afhænger af samtidens problemstillinger, og når samfundet forandres, ændres også historiesynet. Når man tager det dansk-islandske forhold i betragtning, er der en række forskellige historiesyn i spil på samme tid. Sammenfaldet er med til at komplicere billedet, men det viser også, hvordan nationale myter opstår. I Danmark blev Island hovedsagelig betragtet som udgangspunktet for en fælles nordisk identitet. Sagalandet gav kraft og næring til den unge danske nationalstat, som opstod efter enevældens afskaffelse i 1848.

Islændingene betragtede derimod den norrøne kultur som et produkt af de unikke livsbetingelser, som naturen tilvejebragte. Det islandske folk blev først defineret gennem kulturel nationalisme. Fokus var at opretholde den oprindelige livsform og så vidt muligt undgå modernitetens forandringer, selv om det omfattede fortsat tilknytning til det danske kongehus. Den anden model var præget af modernitet. Den moderne nationalstat tog godt nok udgangspunkt i den kulturelle nationalisme, men forandring og industrialisering var en nødvendig-

hed. De islandske nationalister brugte derfor historien til at beskrive vejen til selvstændighed som en naturlig konsekvens af et ulige fællesskab med Danmark.

Alt afhænger som bekendt af øjnene, der ser. Og der er i den grad skiftende historiesyn på forholdet mellem Danmark og Island.

Befrielsen fra et ondt styre

I årene mellem Københavns bombardement i 1807 og Jørgen Jürgensens islandske revolution i 1809 legede den britiske regering med tanken om at besætte Island. Øen var afskåret fra Danmark og kunne hverken regne med militær eller økonomisk støtte. Den britiske krigsminister udbad sig råd fra Joseph Banks, som kendte forholdene på øen. Banks hævdede, at en britisk annektering ville løse Islands problemer. Det handlede ikke kun om regelmæssige leverancer af fødevarer, men også om den islandske mentalitet. Engang havde islandske søfolk været eventyrlystne og modige. De opdagede Amerika før Columbus, men under flere hundrede års dansk styre var de degenereret ”til deres nuværende dvaske karakter”. Som del af det britiske rige ville de igen blive ”aktive og nidkære” og forsyne flåden med hårdføre søfolk.

Revolutionens bagmand forsvarede også sine handlinger ved at henvise til et tyrannisk dansk styre. I et upubliceret manuskript – *Historical Account of a Revolution on the Island of Iceland in the Year 1809* – forklarede Jürgensen, at de danske købmænd undertrykte øens befolkning uden kongens viden. Han fortsatte:

”Hvis en englænder, der er så afhængig af frihed, havde været til stede, ville han have rejst sig med in-

dignation mod de modbydelige tyranner, som holdt dette milde folk i slaveri.”

Jürgensen havde aldrig ønsket at regere Island. Omvæltningerne var sket i folkets navn og i håbet om at indføre frihed og selvstyrende institutioner, som islændingene med tiden selv ville overtage. Jürgensen var kun Islands midlertidige ’beskytter’, indtil folket havde udfærdiget en grundlov, hvor den fattige mand havde lige så stor andel i regeringen som den fornemme. Titlen ’beskytter’ henviste til Oliver Cromwells (1599-1658) styre i England i årene efter den engelske revolution og henrettelsen af Karl 1. (1600-1649). Cromwell havde afskaffet kongedømmet og indført en republik, som han regerede over i sin egenskab af Lord Protector. Jürgensen havde med andre ord kun gjort, hvad enhver frihedsel-skende brite ville gøre, hvis han blev konfronteret med tyranniet.

I Danmark betragtede man Jørgen Jürgensen som forræder. Det var rent held, at han overlevede de 11 måneder, han tilbragte på et fangeskib (et såkaldt prisonskib) i Themsen, hvor danske krigsfanger sad indespærret. Søfolkene fik nys om Jürgensens bedrifter og var bestemt ikke tolerante over for manden, som havde løsrevet Island fra Danmark. Jürgensen genså aldrig sit fædreland. Efter en omflakkende tilværelse i Storbritannien røg han i gælds fængsel og blev sendt til Tasmanien som straffefange.

Hans farverige liv blev dog ikke glemt. I 1832 udkom en dansk beretning om revolutionen i 1809, og den førte til en livlig debat i København. Diskussionen gik ikke så meget på Jørgen Jürgensens handlinger, men derimod på islændingenes passivitet under forløbet. De burde selv have sat en stopper

for enmandsrevolutionen, men udstrålede mangel på energi, mod og driftighed.

De mange samtidige synspunkter på begivenhederne i 1809 viser, hvordan argumenter kan ændre karakter. Var revolutionen ”blevet påtvunget et uskyldigt folk, der er loyalt og trofast mod dets konger” – sådan som stiftamtmand Trampe erklærede – eller var det et forsøg på at løsrive islændingene fra et tyrannisk styre, der holdt et livskraftigt folk i trældommens lænker? I lange perioder af fællestiden var det tanker, man overhovedet ikke beskæftigede sig med. Islændingene passede sig selv, og de skænkede hverken nationalitet eller rigsfællesskab mange tanker.

Nationalitetsbølgen kom til Island gennem Danmark. I 1800-tallet voksede nationalismen frem, først i en kulturel version, som søgte at fastholde det traditionelle samfund ved at henvise til en glørværdig fortid, siden som en politisk nationalisme, der ønskede modernitet og selvstændighed. I Danmark blev den fælles nordiske fortid brugt til at definere danskheden og sætte grænser for en dansk nationalstat. Der var således tale om flere former for konkurrerende historiesyn.

Den danske nationalfortælling

I 1864 brød den danske helstat sammen, og Preussen annekterede hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Herved blev det danske mindretal syd for den nye grænse afskåret fra moderlandet. I denne ulykkelige situation forsøgte Gehejmestatsrådet at finde mulige løsninger, som ville redde de dansktalende i Slesvig. Medlemmerne diskuterede endda, om Preussen ville lade Danmark beholde Sønderjylland mod at få Island i stedet for:

”[...] de allierede magter muligvis ville tilstå Danmark linjen syd for Flensborg-Tønder, dersom Island overlodes dem til fri disposition. Vægtige indvendinger kunne vistnok rejses mod et sådant offer. Thi om end så omhyggelige forbehold måtte blive tagne for at sikre islændingene deres nationalitet og ejendommelige institutioner, vilde afståelsen til Tyskland af denne ø, der indtager en så betydningsfuld plads i Nordens historiske liv, dog ikke kunne andet end meget smerteligt ramme den danske nationalfølelse, og ikke mindre den almindelig nordiske og navnlig den norske, til hvilken Island med så mange århundreders bånd er tæt knyttet.”

Forsøget på at redde Sønderjylland ved at afstå Island blev aldrig gjort. Argumentet var ikke, at det ville være uretfærdigt over for islændingene, hvis deres hjemstavn pludselig blev en brik i en politisk studehandel. Nej, argumentet var, at afståelsen ville være et smerteligt tab for den danske nationalfølelse og for Norden. Island indtog nemlig en betydningsfuld plads i den nordiske historie. Sagt lidt firkantet var Island ikke betydningsfuld i samtiden, og det islandske folk spillede ingen rolle, men det gjorde forestillingen om Island som den nordiske kulturs arnested. Mens Skandinavien havde forandret sig, havde tiden stået stille i Nordatlanten. Island blev betragtet som Danmarks fortid og indgik derved i konstruktionen af danskhed.

Denne historiebrug var inspireret af filosofen Johann Gottfried Herders (1744-1803) tanker om folkeånd som et bærende princip i nationalitet. Det var ikke overklassens internationale kultur, men derimod folkeånden, som skulle samle nationalstaterne, og den folkelige kultur kunne aflæses i lokale traditioner, byggeskikke, fortidsminder, litterære frembringelser og sprog. Herders tanker om folke-

ånd blev nemlig kombineret med den fremvoksende sprogvidenskabs teori om, at sprog udviklede sig af hinanden, og at alle sprog inden for en bestemt gruppe kunne føres tilbage til et ursprog. For tidens sproghistorikere blev islandsk det nordiske ursprog og dermed et klassisk sprog, hvis betydning kunne sammenlignes med græsk og latin. Island, dets sprog, litteratur og historie var en del af den nordiske arv.

Det var symbolet, danskerne ønskede at bevare. Den nationalliberale politiker Orla Lehmann formulerede det danske syn på glimrende vis i en diskussion med Jón Sigurðsson, da Danmarks bidrag til den islandske økonomi blev drøftet i forbindelse med forfatningsforhandlingerne i 1850'erne. Lehmann betragtede det nærmest som en æressag at give økonomisk tilskud til Island:

"[...] siden denne interessante gren af den nordiske folkestamme af skæbnen nærmest er henvist til os; vi gør det, fordi vi føler taknemmelighed og velvilje for dette begavede, lille folkefærd, i hvilket vi ser et billede af vore gamle nordiske forfædre, hvis sprog og hvis minder det har bevaret på sin afsides ø."

Island blev en del af den danske fortælling. Det var en fortælling, som først og fremmest ville skabe en kulturel modvægt til den tyske nationale strømning, som var slået kraftigt igennem i årene efter Napoleonskrigenes afslutning i 1815. Det er en periode i dansk historie, som går under betegnelsen romantikken, og som satte kraftige nationale aftryk i litteraturen og i kunsten. Inden for lyrikken var foregangsmanden Adam Oehlenschläger. I fortalen til *Nordiske Digte* fremhævede Oehlenschläger den historiske bedrift og "det ejendommeligt nationale" som digtningens højeste emner.

Den nordiske fortid havde været trængt i baggrunden af de klassiske græske og latinske tekster. Asareligionens helte, Odin og Thor, havde stået i skyggen af Zeus og de øvrige olympiske guder, men oldtidens bedrifter kunne genfindes i gamle skrifter og i fortidslevn. I romantikken blev der sat fokus på Nordens gamle sagn og myter. Under indtryk af William Shakespeares (1564-1616) dramatik skrev Oehlenschläger sit første sørgespil, *Hakon Jarl hin Rige*, om forsvaret af asatroen mod kristendommen, mens det episke digt *Thors Reise til Jotunheim*, der senere blev en del af *Nordens Guder* (1819), var en gendigtning af hele den nordiske gudelære.

Grundtvig fik også stor betydning for dansk opfattelse af nordisk mytologi. Værket *Nordens Mytologi eller Udsigt over Eddalæren* blev skrevet i 1808 og tog afsæt i Danmarks politiske katastrofe i

Balders død af C.W. Eckersberg udført i 1817. Motivet vidner om 1800-tallets voksende interesse for den nordiske fortid. Mens kunstnere tidligere havde fundet inspiration i den klassiske græske og romerske mytologi, begyndte danske kunstnere at male nordiske guder som Odin og Thor. Da Eckersberg kastede sig ud i *Balders død*, var der ikke noget originalt billedunivers, der kunne visualisere det nordiske. Asaguderne fremstod derfor mest af alt som Olympens persongalleri.
|| Det Kongelige Akademi for de Skønne Kunster, Akademiraadet
(foto: Frida Gregersen)

1807. Ifølge Grundtvig repræsenterede myterne en vej til åndelig genrejsning af Danmark, og i årene 1818-1823 fordanskede han flere storværker fra oldtiden og middelalderen, herunder Saxos *Danmarks Krønike* fra latin og Snorres *Heimskringla*, som blev oversat fra det norrøne sprog under titlen *Snorro Sturlesøns Norske Konge-Krønike*.

Den nordiske dannelse udgik fra vikingesamfundet, og de skandinaviske lande kunne genfinde deres egen fortid i den islandske levevis og dermed se historien i øjnene i stedet for at lede efter den "i gamle ruiner og livløse annaler", som Orla Lehmann skrev i 1832. De gamle tekster repræsenterede en folkelig kultur med det levende ord i centrum. I Danmark lagde man stor vægt på den islandske dannelse, som udgik fra almuen. Tanken blev visualiseret af kunstneren August Schiøtt (1823-1895), da han i 1871 malede motivet *Hos en islandsk Bonde ved Aften i Badstuen; en Saga bliver læst*. I skæret af tranlampen i loftet sidder husbond og læser højt. Der er trangt i det lille rum, mændene snitter i træ eller ordner fiskegarnet, og kvinderne sidder med nål og tråd. De lytter opmærksomt og er tryllebundet af fortællingens magi.

Malerkunsten fulgte trop. Året efter, i 1872, udførte den danske kunstner Anker Lund (1840-1922) et dramatisk motiv fra den nordiske sagnhistorie. *Holmgangen på Samsø* forestiller de to fostbrødre Hjalmar og Ørvarodd. De udkæmpede en drabelig kamp mod Angantyr og hans 11 brødre på Samsø. Motivet stammer fra Hervør og Heidriks saga, der blev skrevet i Island i 1300-tallet. Sagaen beretter om sværdet Tyrfing, der ikke kunne trækkes uden at kræve blod. Anker Lund malede scenen, hvor Angantyr og hans brødre ligger døde på jorden, mens den døende Hjalmar støttes af Ørvarodd, der som den eneste overlever træfningen. Billedet er typisk

for det nationalromantiske historiemaleri. Det tager udgangspunkt i fortidens bedrifter og bruger Island som en del af den danske selvforståelse.

Det nationalromantiske genremaleri interesserede sig også for Nordens mytologi, og det er afslørende at følge udviklingen fra C.W. Eckersbergs klassiske fremstilling af motivet *Balders død* udført i 1817 til Constantin Hansens (1804-1880) *Ægirs Gæstebud* fra 1857. Eckersberg var en klassisk uddannet kunstner, som hentede sin inspiration i Sydeuropa. Siden renæssancen havde kunstnerne hentet symbolske fremstillinger fra de gamle grækere og det gamle Rom. De nordiske guder på Eckersbergs maleri ligner derfor Zeus og de klassiske helte med deres krøllede skæg og romerske tunikaer. I 1817 var det uvant for Eckersberg at hente motiver i den nordiske mytologi, og han ejede simpelthen ikke billedsproget til at udføre en troværdig gengivelse. I stedet bliver motivet mere latterligt end opbyggeligt. Den nordiske tone har Constantin Hansen fundet, selv om de klassiske søjler fortsat er hentet fra det antikke Rom. Men Thors hammer og trønstolene, udført i træ og med vikingetidens kendte ornamentik, er markante nordiske træk, der viser, hvordan kunstneren begynder at finde inspiration i den nordiske vikingetid. Først med Lorenz Frølich's (1820-1908) illustrationer og malerier fandt de nordiske guder og helte deres udtryksform. Siden er vikingetiden blevet brugt til at fremstille en særlig skandinavisk kultur.

1800-tallets nationale kunst visualiserede danskernes forestilling om Island. "Den sande islænding" tilhørte sagalandet og den islandske natur. Island var et stykke levende historie, som danskerne ønskede at bevare, selv om det var ude af trit med virkeligheden. Det reducerede islændingene til stereotyper, og derved minder den danske forstå-

Hos en islandsk Bonde ved Aften i Badstuen; en Saga bliver læst (August Schiøtt, 1871). Der bliver læst højt fra de gamle sagaer, mens tilhørerne syr og snitter træ. Motivet hylder tidens forestilling om Island. Et ædelt folk, som lever et hårdført liv i pagt med den barske natur. Men også et oplyst folk, som holder fast i de historiske rødder og værner om de gamle traditioner.

**|| Islands
Nationalmuseum**

else af Island om de reducerende forestillinger, der fra Vestens side blev lagt ned over folk fra fx Mellemøsten – forestillinger, som teoretikeren Edward Said (1935-2003) har kaldt orientalisme. Ifølge Said var orientalisme en vestlig metode til at dominere og få magt, hvilket fandt sted ved at fastholde Mellemøsten i en underlegen position. Arabere blev fremstillet gennem stereotype forestillinger og var tidløse og uforandrede i forhold til den udvikling, som Vesten havde gennemgået.

I den danske bevidsthed blev Island altså fastlåst i et begreb, man kan kalde 'sagamanden'. Tendensen fortsatte i det 20. århundrede. Forfatteren Johannes V. Jensen (1873-1950) kastede sin opmærksomhed på den norrøne fortid og udgav *De islandske Saga-*

Undervisningsministeriets departementschef, Eiler Mogensen, afleverer islandske sagaer til officererne på inspektionsskibet *Vædderen* i 1971. De var de første manuskripter, som blev overleveret til Island.

|| Scanpix

er (1930-32), fordi de afdækkede den oprindelige nordiske mentalitet, før den blev berørt af kristendommen. Martin A. Hansens *Rejse paa Island* (1954) bærer også præg af en bevidst søgen efter de nordiske rødder. I bogen beskrev forfatteren byggeskikke og indretningen af huse. Han brugte ikke tid på at skildre husets ejer. Derimod forestillede han sig, hvordan sagaforfatterne havde arbejdet og siddet i rum oplyst af tranlamper og tællelys. Den største bekymring for sagaskriveren var ifølge Hansen, om husets forråd af tran og tællelys samt oplaget af godt skind til pergament slog til. Beretningen om sagaforfatteren fortsætter: "Han har haft fortiden ikke bare som interesse, men som sit eget levned."

Det var altså sagamanden, der dikterede, hvad en dansk forfatter i 1954 kunne skrive, og hvilke

emner han søgte at belyse. Det moderne islandske samfund var ikke et tema. Hvis billedhuggeren Sigurjón Olafsson følte sig glemt af Danmark, da han slog sig ned i Island, var det måske, fordi danskerne aldrig rigtigt havde interesseret sig for det moderne Island og ikke forsøgte at forstå det samfund, de havde været med til at skabe i Nordatlanten.

Kravet om udlevering

I 2014 udkom *Islændingesagaerne*. Et fembindsværk på 2.500 sider, hvor samtlige sagaer for første gang var blevet oversat til dansk, norsk og svensk. I *Berlingske Tidende* forklarede Jóhann Sigurðsson, forlægger på Saga Forlag og initiativtager til udgivelsen, om værkets betydning:

”Islændingesagaerne er Nordens største originale bidrag til verdenslitteraturen, og jeg synes ikke, de er vores private ejendom på Island, for de har dybe nordiske rødder. Men måske har vi hidtil været lidt for strenge med at fastholde ejendomsretten og ikke åbne nok for at dele dem med andre.”

Daværende kulturminister Marianne Jelved (1943-) glædede sig også over den nye udgivelse og hæftede sig især ved sagaerne som et vidnesbyrd om ”det gode og stærke forhold” mellem de to lande. Hun fortsatte: ”De blev indsamlet og konserveret i Danmark og havde også til huse i Danmark. Efter mange diskussioner blev de i 1971 leveret tilbage til Island – noget, der i international sammenhæng er en sjældenhed.”

43 år efter udleveringen af de første håndskrifter kunne Danmark og Island endelig finde sammen i en fælles forståelse af sagaernes betydning, uden at det førte til ophedede debatter om national ophavsret. Situationen havde været en ganske anden den

22. april 1971, da den danske undervisningsminister Helge Larsen (1915-2000) overrakte to pergament-håndskrifter til sin islandske kollega i Reykjavik med den noget kortfattede og lakoniske bemærkning: "Værsgod, Flatøbogen og ældre Edda."

Før overrækkelsen var der gået mange ophedede diskussioner. Den islandske digter Jónas Hallgrímsson (1807-1845) vendte Adam Oehlen-schlägers synspunkter på hovedet og argumenterede for, at sagaerne skulle inspirere islændingene til at genskabe fordums storhed og kræve selvstændighed fra Danmark. Den første formelle anmodning om tilbagelevering kom i 1830'erne fra Islands biskop, Steingrímur Jónsson. Han ville have udleveret de sagaer, der handlede om de tidligere bispesæder i Skálholt og Hólar, men i København blev anmodningen afvist.

I 1930 krævede Altinget, at alle islandske manuskripter i danske biblioteker skulle tilbageleveres. Det islandske tilbageleveringskrav blev begrundet med, at da Árni Magnússon testamenterede sin håndskriftsamling til Københavns Universitet, var det også Islands universitet. Når de kom tilbage, ville universitetet i Reykjavik blive et centrum for islandske studier, og udenlandske forskere ville strømme til og "varme deres sjæle ved islandske videnskabelige studier", erklærede rektoren i 1939.

Debatten blussede for alvor op efter afslutningen på Anden Verdenskrig, hvor Island for første gang optrådte som selvstændig nation og havde behov for at lægge afstand til Danmark. I september 1945 skulle repræsentanter for den islandske republik forhandle med den danske regering om den endelige adskillelse, og afleveringen af manuskripterne var et væsentligt punkt for islændingene. I den islandske debat skortede det ikke på florumvundne og stærkt nationalistiske argumenter. Håndskrift-

En kulturpolitisk kamp sluttede i april 1971. De første islandske håndskrifter overdrages til Island efter århundreders opbevaring i Danmark. Den danske undervisningsminister Helge Larsen og den islandske undervisningsminister Gylfi Gisslason (1917-2004) underskrev den 1. april dokumenterne om at udlevere håndskrifterne.
|| Peer Pedersen/ritzau

erne var århundreders nationale livgivende kilde, grundlaget for landets kultur og produkter af den islandske nationalsjæl. Argumentet blev ført helt igennem af den islandske professor Einar Ólafur Sveinsson (1899-1984). Håndskrifterne beviste ifølge professoren, at Island var "en særegen og selvstændig nation med udpræget nationale skikke og med klar bevidsthed om sin status som specifik nation."

For den nye stat knyttede håndskrifterne fortiden til nutiden og legitimerede Islands selvstændighed. Men håndskrifterne dokumenterede også, at Island var en livskraftig nationalstat. Selv om Island havde levet i skyggen af Danmark, var islandsk kultur uafhængig på trods af et oprindeligt fælles nordisk udgangspunkt. Sproget var bevaret mere eller mindre intakt, og de islandske børn kunne uden problemer læse og forstå de oprindelige tekster

De islandske sagaer er kommet på UNESCO's Verdensarvsliste. *Codex Frisianus* er et håndskrift på pergament fra begyndelsen af 1300-tallet. I manuskriptet indgår Snorre Sturlasons værk om de norske kongers historie.
|| Maud Lervik/ritzau

uden at få dem oversat til nutidigt talesprog. Middealderens litteratur var altså levende virkelighed i Island og ikke som i Danmark og de øvrige nordiske lande et historisk fænomen.

Mens sagalitteraturen således i dansk optik forenede Norden og gav landene et fælles historisk udgangspunkt, fremstillede islændingene den som en kulturel manifestation, der havde rod i et unikt islandsk samfund. "Hvorfor," spurgte professor Sigurdjón Nordal, "var det islændinge og ikke nordmænd, der skrev sagaer?," og svarede selv ved at fremhæve de særlige forhold i middelalderens Island. Godt nok havde islandsk kultur rødder i den germanske og i den nordiske tradition, men litteraturen, digtningen og nedskrivningen var udelukkende et islandsk karaktertræk.

Debatter om udlevering af kunstgenstande præ-

gede årene efter Anden Verdenskrig. De store vestlige imperier blev opløst, og de tidligere kolonier opnåede selvstændighed. Det Britiske Imperium blev afviklet i slutningen af 1940'erne, og i lande som Indien og Pakistan begyndte historikere at anskue kolonitiden på en ny måde. De hævdede, at historieskrivningen hidtil havde været præget af eurocentrisme, hvor de vestlige aktører repræsenterede det dynamiske og samfundsudviklende, mens kolonifolket stod i kulissen og passivt betragtede udviklingen af deres egne samfund. Denne tendens ville postkolonialismen gøre op med. Et nyt syn på fortiden ville nemlig lægge grunden til en fælles identitet og skabe et nationalt sammenhold. De tidligere kolonier begyndte at skrive deres landes historie ud fra nye og mere lokale synsvinkler og benyttede ofte et kildemateriale, som ikke havde været tilgængeligt for vestlige forskere, der ikke læste lokale dialekter. De nye samfund tog afstand fra imperiet og ville skabe egne nationale fortællinger.

I de store kulturhistoriske museer i London, Paris og Berlin blev historiske klenodier fra tidligere kolonilande udstillet. På British Museum betragtede man ikke udlevering af kulturgenstande som en mulighed. De var i sin tid erhvervet på lovlig vis, og museerne havde passet godt på genstandene og sikret dem mod ødelæggelse. Der kunne ikke være tale om at ophæve en videnskabelig institutions retmæssige ejendom. Men for de tidligere kolonilande var der tale om arvegods, genstande og klenodier, som definerede deres fortid og gav dem et fysisk samlingspunkt i opbygningen af en ny identitet. De nye nationer, som opstod i tiden efter 1945, gennemgik en proces, der lignede den, den italienske politiker Giuseppe Mazzini (1805-1872) beskrev efter Italiens samling i 1870: "Nu har vi skabt Italien, nu skal vi skabe italienerne." At Islands søgen efter sit

nationale ståsted tog udgangspunkt i de islandske sagaer, falder derfor sammen med en generel post-kolonial tendens, som verden oplevede i tiden efter 1945.

Forløbet af håndskriftssagen

Udlevering af kunstklenodier på baggrund af krav om nationalt ejerskab stred mod internationale principper, så længe de var erhvervet på lovlig vis. I Danmark hævdede fremtrædende forskere, at den islandske regering ikke havde juridisk belæg for at kræve håndskrifterne udleveret. Den akademiske reaktion var derfor afvisende. Der var ingen domstol, som ville stadfæste en udleveringsdom, og samtidig blev håndskrifterne set som fælles nordisk arvegods.

Sideløbende med de akademiske argumenter opstod folkelige og politiske røster, der så med sympati på de islandske krav. Der var følelsesbetonede argumenter med rod i folkehøjskolen, der ville give Island alt tilbage. Især den mere venstreorienterede folkehøjskolebevægelse betragtede håndskriftssamlingen som et levn fra en imperialistisk fortid. Det danske demokrati, der opstod efter enevældens afskaffelse og nederlaget i krigen i 1864, var grundlagt på princippet om "folkenes selvbestemmelsesret", og med denne parole havde man også genforenet Sønderjylland med Danmark i 1920. Danskerne havde derfor en moralsk forpligtelse til at imødekomme det islandske folks ønske, fordi anmodningen tog afsæt i samme principper om folkelighed. Højskolefolkene mente også, at en sådan gestus kunne udlette resterne af kolonitidens vrede mod danskerne.

Diskussionen var følelsesbetonet. Danske politikere så med uro på Islands orientering mod USA og frygtede, at islændingene ville vende det nordiske

samarbejde ryggen, hvis de ikke fik håndskrifterne udleveret. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen (1888-1974) skaffede i 1961 politisk flertal for udleveringen. Folketinget slog fast, at manuskripterne var islandsk kultureje, hvis indhold "alene eller i overvejende grad vedrører Island og islandske forhold." Modstanderne af afleveringen forsøgte at forhindre eller blot forhale afgørelsen. Der blev indsamlet underskrifter i Folketinget, så lovens vedtagelse blev udsat til efter nyvalg. På det tidspunkt var Jørgen Jørgensen gået af, men sagen standsede ikke, og loven blev vedtaget uændret.

Forinden forberedte Den Arnamagnæanske Stiftelse med støtte fra især skibsreder A.P. Møller (1876-1965) en retssag. I 1966 fastslog Østre Landsret, at staten havde ret til at disponere over samlingen. Højesteret kom i november samme år til det resultat, at udlevering kun kunne ske, hvis en tvangsmæssig afståelse af stiftelsens håndskrifter ikke stred mod Grundlovens § 73 om ejendomsrettens ukrænkelighed. Undervisningsministeriet måtte anlægge sag, der blev afsluttet, da Højesteret i 1971 dømte, at der skulle udleveres.

Modstanden i Danmark var akademisk, og selv om der var underskriftsindsamlinger og demonstrationer i København, opnåede håndsskriftssagen aldrig at få befolkningens fulde bevågenhed. Der var både sympati for de islandske krav og en ligegyldighed over for problemstillingen. Det betød ikke så meget, hvor de islandske håndskrifter blev opbevaret. I 1960'erne var danskernes nationale identitet også under forandring. Det moderne forbrugersamfund buldrede frem og satte fokus på individualitet frem for nationale paroler.

I april 1971 ankom det danske inspektionsskib Vædderen til Reykjavik. Med ombord var de to første håndskrifter, der blev udleveret. De blev

modtaget af en jublende menneskeskare. ”Alle var i virkelig festhumør,” rapporterede en islandsk avis, ”og stemningen i byen var høj; der var hejst flag overalt, fint klædte børn paraderede gennem gaderne med danske og islandske flag i hånden.” Skoler og offentlige kontorer holdt lukket, og islandsk tv sendte for første gang *live* til hele landet, så islændingene hjemme i stuerne kunne følge den danske undervisningsminister overdrage de to pergamenthåndskrifter til sin islandske kollega.

En historisk udlevering

”Med afslutningen på manuskriptdebatten blev den sidste anstødssten mellem de to beslægtede nationer ryddet afvejen.” Tidligere leder af Árni Magnússon Instituttet i Island Jónas Kristjánsson (1924-2014) mente, at med stridigheden bilagt kunne Island og Danmark se på fortiden med en vis tilfredshed. Der var blevet sagt mange barske ord om danskerne, men med manuskripterne i Reykjavik var kritikken forstummet. Kristjánsson fortsatte: ”Nu siges det ofte, at ingen anden nation end den danske ville have vist et sådant storsind ved at overlevere disse skatte.”

Nationalismen havde godt tag i den islandske republik, men udleveringen af sagaerne afdramatiserede det uundgåelige opgør med fortiden, som nye nationer altid gennemfører. Håndskriftssagen er blevet kaldt sidste akt i den islandske kamp for selvstændighed. Den handlede ikke om juridiske rettigheder i forbindelse med ejerskab af kulturgenstande, men om nationale følelser. Har udleveringen haft nogen indflydelse på studiet af og det videnskabelige arbejde med den islandske middelalder? Svaret er nej.

Kulturhistorisk er det fortsat det nordiske perspektiv, der har førsteprioritet. Som den islandske

forlægger Jóhann Sigurðsson pointerede i 2014, er sagaerne nu at betragte som Nordens største originale bidrag til verdenslitteraturen og ikke længere udgangspunkt for en unik islandsk tradition. Den norrøne litteratur anskues i et internationalt perspektiv, hvorved den islandske litteratur slående nok får den fremtrædende plads i den europæiske kulturhistorie, som nationalisterne higede efter.

Den postkoloniale kamp om historien

Den postkoloniale islandske nationalisme opdeler Islands historiske udvikling i tre faser. En gylden tid i middelalderen, en efterfølgende forfaldsperiode i 'mellemtiden' og endelig en moderne tid, som blev indledt i starten af 1900-tallet, kulminerede i 1944, og som blevet videreført i det industrialiserede og højteknologiske islandske samfund. Mellemtidens forfald skyldes ikke islændingene, men derimod den danske stats undertrykkelse af de tidligere så frihedselskende øboere.

Hvis Jónas Kristjánsson troede, at håndskrifts-sagens afslutning ville skrinlægge Islands opgør med fortiden, tog han delvist fejl. Debatten om den danske kolonimagts undertrykkelse af Island er blusset op med mellemrum i tiden efter 1971. Der er ikke fremkommet nye argumenter, og der har ikke været forskningsmæssige nybrud. Det er den gamle debat fra begyndelsen af det 20. århundrede, som af og til støves af.

Kernen i dette opgør med fortiden blev formuleret i den islandske avis *Morgenbladet* den 23. juni 1944:

”Islands historie er meget begivenhedsrig og må ses som symbol for kampen for frihed, mod undertrykkelse og for genoprettelsen af frihed og kultur. Det unge Island må huske denne historiske kamp for at

højne ånden til den fremtidige kamp for nationens eksistens.”

Den nationalistiske historieopfattelse gjorde Danmark til fjendebillede. Under højtideligholdelsen på Thingvellir den 17. juni 1944 havde politikeren Gísli Sveinsson (1880-1959) erklæret, at Island endelig var frigjort fra en fremmed magts herredømme, og oldgamle rettigheder var blevet genoprettet. Det var med andre ord ikke en ny stat, der så dagens lys, men derimod opfyldelsen af en gammel og længenæret drøm om genopretning af fortidens selvstændighed, der blev effektueret. Danmark havde undertrykt Island og behandlet islændingene, som europæerne havde undertrykt befolkningerne i deres kolonier.

Fx hævdede den berømte forfatter og Nobelpristager Halldór Laxness, at København var bygget for islandske penge. Han henviste til det danske handelsmonopol, som havde reguleret den dansk-islandske samhandel fra begyndelsen af 1600-tallet til ophævelsen i 1787. Rigsfællesskabet var baseret på et ulige forhold, der havde beriget Danmark og ødelagt det højtudviklede samfund, som havde præget øen i middelalderen, og som havde skabt velstand og verdenslitteratur i form af sagaerne. Lignende argumenter formede Jørgen Jürgensens revolutionære retorik og Joseph Banks' påstand om, at frigørelsen fra Danmark ville vække den gamle islandske urkraft.

Selv Jón Sigurðsson fremførte – under forhandlingerne om Islands forfatningsmæssige forhold til Danmark i 1860'erne – at den danske stat var forpligtet til at kompensere den islandske økonomi. Der var ikke tale om tilskud, snarere renter af den enorme gæld, som Danmark havde pådraget sig gennem århundreders herredømme over Island.

Det er nærmest et ekko af Jørgen Jürgensens proklamationer i 1809:

”Jeg eftergav folket al gæld til den danske stat, som så skændigt havde tilbageholdt de bidrag, som var blevet indsamlet til undsætning af folket af andre europæiske lande [...] efter Heklas frygtelige udbrud i 1783.”

Statskassen støttede med andre ord aldrig Island. Tværtimod blev penge holdt tilbage til gavn for danskerne.

Sådanne beskrivelser har historikeren Guðmundur Hálfðanarson (1956-) kaldt for den islandske republiks grundmyte. Det nationale selvværd blev stivet af ved at fremstille republikkens oprettelse som et nødvendigt opgør med fortiden. Et par årtier forinden, i 1906, fortalte den første minister i det islandske hjemmestyre, Hannes Hafstein, de danske aviser, at ”der, så vidt han vidste, ikke var et eneste menneske i Island, der for alvor tænkte på, at øen kunne løsrive sig fra Danmark.” Opgøret med fortiden kom hurtigere, end man kunne forudse. Grundmyten havde gode vækstbetingelser i årene efter 1906 og især under det lange forløb om udleveringen af de islandske håndskrifter. Den lever stadig i Island.

I 2003 producerede den islandske performansekunstner Ragnar Kjartansson (1976-) en videoinstallation med titlen *Colonization*. Handlingen er henlagt til Islands tid under dansk styre og viser en dansk købmand i færd med at banke en islandsk bonde. Afstraffelsen foregår i et rum med træbeklædte vægge og gulv. I baggrunden ses bondens redskaber og et dansk flag. Danskeren sidder på ryggen af den islandske bonde. Han har hvidpudret paryk på hovedet og er iklædt halsklud og fin vest.

Tydeligvis en rig mand. Med et sikkert greb i den islandske bondes hår holder han sit offer fast, mens han gennembanker ham med den anden hånd. Den islandske bonde ligger hjælpeløst på alle fire og hyler af smerte. Scenen varer i flere minutter. Så bliver afstraffelsen afløst af turistbilleder fra København, hvor blodet flyder ned over billederne. På den måde fortsætter videoinstallationen i flere minutter med skiftende afstraffelsesmetoder – kun afløst af blodige turistfotos.

Ragnar Kjartansson er en anerkendt kunstner. Han har repræsenteret Island ved den internationale kunstmesse Biennale i Venedig og har udstillet flere steder i verden. Hans præsentation af mellemtiden i den islandske historie gengiver den islandske grundmyte og udstiller det danske overherredømme som brutalt og undertrykkende. Men når man har set videoinstallationen, er man ikke sikker på, om man skal tage den alvorligt eller betragte den som et opgør med den islandske grundmyte. Kunstneren er kendt for sin ironiske og humoristiske distance til de emner, han behandler, og videoen kan derfor også tolkes som det 21. århundredes frigørelse fra nationalisternes historiesyn. Det moderne Island har fundet sit eget kulturelle ståsted og behøver ikke længere at bruge fortiden som argument for selvstændighed. Herved knytter Kjartanssons videoinstallation fra 2003 sig til udgivelsen af de islandske sagaer i 2014, hvor forlæggeren ikke længere betragtede håndskrifterne som unikke islandske klenodier, men som en del af en fælles nordisk og europæisk tradition.

Den økonomiske udbytning er en god historie, som både passer ind i billedet af det imperiale forhold mellem center og periferi og i opfattelsen af den centralistiske og bureaukratiserede stat. Det er et argument, som nordmændene også har fremført

om deres relation til Danmark. Fx kaldte forfatteren Ludvig Holberg (1684-1754) Norge for "Nordens Potosí" med henvisning til den økonomiske betydning, kolonierne i Central- og Sydamerika havde for det spanske kongedømme i det 16. og 17. århundrede. Påstanden om økonomisk udbytning diskuteres også internationalt: Uden Indien og de øvrige oversøiske kolonier var Storbritannien aldrig blevet en global supermagt og et økonomisk og finansielt center.

Men i forholdet mellem Danmark og Island er der ingen tegn på systematisk udbytning. Der var ingen tung skattebyrde pålagt de islandske bønder, tiendeindbetalinger til kirken blev ikke overført til København, og oprettelsen af monopoler var den mest almindelige måde at organisere handlen på i 1600-tallet. Fra centralmagtens side sikrede monopolet, at Island modtog forsyninger af fødevarer og andre livsnødvendigheder, selv om det ikke var en rentabel forretning set med købmandsøjne.

Men monopolet fratog også islændingene initiativ og lysten til at søge andre afsætningsmarkeder – som fx det britiske. Historikeren Ove Malling havde i 1700-tallets anden halvdel også argumenteret for, at monopolet havde haft en skadelig virkning på islændingene. Folket "blev forrykt, modløst og uvirksomt". I 1852 gentog islændingen Gísli Brynjúlfsson (1827-1888) argumentet og hævdede, at danskerne i hele fællestiden havde afholdt fremmede impulser fra at få indflydelse i Island. Islændingene havde fået politiske og intellektuelle ideer fra Tyskland og Frankrig gennem Danmark i stedet for at suge lærdom fra Storbritannien og USA til sig. De vestlige strømninger ville have været meget mere gavnlige for Island. Den primære årsag til uvidenheden var handelsmonopolet, og derfor var rigsfællesskabet skyld i den islandske fattigdom. Brynjúlfssons kritik

var et opgør med oplysningstidens positive billede af den danske stats indsats for at forbedre de økonomiske betingelser på øen.

Med Islands geografiske placering i Nordatlanten ville det have været naturligt at orientere sig mod Storbritannien og siden mod USA, sådan som den selvstændige islandske stat også gjorde. Monopolets ophævelse i 1787 skete på et tidspunkt, hvor regeringen afviklede merkantilismens kompagnier og indførte frihandel som princip. Således falder ophævelsen af det islandske handelsmonopol ind under en bevidst handelsstrategi, som også viste sig ved,

Den islandske sanger Björk synger *Declare Independence* i Shanghai i 2008. I den kinesiske by lød parolen: "Tibet? Tibet? China, China get out". Teksten var oprindelig en opfordring til Færøerne og Grønland om at ophæve rigsfællesskabet med Danmark. Björk fremhævede Islands selvstændighedskamp mod det undertrykkende Danmark som et forbillede.
|| Scanpix/AFP

at Asiatisk Kompagnis monopol på Indienshandlen blev ophævet.

Kritikken af det danske styre indgår i et generelt opgør med den vestlige imperialismen og handler om de samme følelser, der fik islændingene til at reagere voldsomt i 1905 over koloniudstillingen i Tivoli. Det drejer sig i sidste ende om Islands status i fællestiden: Var Island en koloni, og betragtede danskerne Island som en koloni? Hvis man i 1803 havde stillet den islandske student Finnur Magnússon spørgsmålet, ville hans svar have været et nej. I dette år skrev han om rigsfællesskabet i et dansk tidsskrift:

"Vor ø ved have og vande på nogle hundrede mil er adskilt fra moderlandet; og dets indbyggere tillige ved sprogets og sædernes forskellighed fra tvillingrigets øvrige borgere."

Men begreberne moderland og tvillingrige knyttede kongedømmets egne sammen. Selv om islændingene var adskilt fra det øvrige Danmark-Norge af hav, af sprog og kulturelle vaner, var de stadig en del af fællesskabet.

Stillede vi samme spørgsmål til popikonet Björk (1965-), ville svaret blive et ganske andet. I 2008 beskrev hun sangen *Declare Independence* som et politisk opråb baseret på Islands historiske erfaringer. Hun uddybede sin holdning til det amerikanske internettidsskrift *Pitchfork*: "Vi var en koloni i 600 år, og vi blev behandlet rigtig slemt – ligesom alle andre kolonier." Danskerne havde også behandlet Grønland og Færøerne dårligt, og Björk opfordrede landene til at gøre sig fri af kolonimagten. Hermed genfortalte hun grundmyten fra 1944, hvor islandske nationalister sammenlignede kampen for uaf-

hængighed med slavernes ret til personlig frihed og menneskerettighedernes fulde beskyttelse.

Set fra en dansk synsvinkel er det en absurd erklæring. Danskerne er ikke vant til rollen som kolonimagt og har det meget svært med den imperialistiske skurkerolle. Danskerne har lettere ved at påtage offerrollen, især efter nederlaget i 1864 og besættelsen i 1940-45. Men fortidens danske rige var en kolonimagt. Det var ganske vist en forholds-mæssigt lille en af slagsen, der ikke havde stor militær slagkraft, men tilpassede sig den politiske virkelighed, de vestlige imperier skabte, eller som blev dikteret af den lokale magtelite i Afrika og Indien.

Danske købmænd transporterede afrikanere over Atlanten og solgte dem som slaver til danske plantageejere, som udnyttede den ufri arbejdskraft til dyrkning af sukkerrør. I 1917 blev De Dansk Vest-indiske Øer solgt for 25 millioner dollars til USA, og selv om det kan lede tankerne tilbage til overvejelserne om at tilbyde Preussen Island som kompensation for Sønderjylland, forblev det en flygtig tanke. I statsforvaltningen signalerede stiftamtmands-posten, at Island indgik på lige fod med de øvrige amter i kongedømmet. Island var således ikke en koloni.

Der var ingen reaktion på Björks sang og hendes fortolkning af Danmarks rolle som undertrykker af det islandske folk. Historikeren Henrik Jensen (1947-) undrede sig:

”Måske fatter vi ikke rigtigt, hvordan dette med årligt at kaste milliarder og atter milliarder af kroner ud i Nordatlanten kvalificerer som overgreb. Måske føler vi os vagt skyldige og dermed vagt forstående, eftersom vi jo også er påvirket af denne postkoloniale, offercentrerede tidsånd. Nogle kunne ovenikøbet komme i tanker om, at det måske var på sin plads

med en undskyldning. Sådan for en sikkerheds skyld. Når det er sagt, må det vel indrømmes, at de fleste danskere er vagt ligeglade.”

Erindringen om rigsfællesskabet er gået tabt. De islandske sagaer har ikke status af dansk urkraft længere. Hvad er grunden til hukommelsestabet? Ifølge Guðmundur Hálfðanarson udgjorde den islandske nationalisme ikke nogen trussel mod den danske identitet, men understøttede de argumenter, som lå til grund for den dansk-tyske grænsedragning i 1920. De islandske selvstændighedskrav blev aldrig for alvor anfægtet af den danske regering, og uafhængigheden virkede nærmest som en naturlig og uundgåelig følge af den generelle udvikling i det 20. århundrede. Måske skulle Danmark alligevel have tilbudt Island til Preussen i 1864.

I Nordatlanten er Danmark en stor nation. Færøerne og Grønland indgår i rigsfællesskabet, og den oprindelige befolkning i Grønland kan med god ret hævde, at den er blevet styret fra København som en koloni. En historisk gennemgang af den dansk-islandske forbindelse påviser en anden relation.

Eftertanke

”Vi ved, at forbindelsen mellem de to lande ikke altid har været tolket på den venligste måde, men nu har emotionerne lagt sig, og i dag er der et usynligt kulturbånd mellem Island og Danmark.” Sådan sagde Islands tidligere præsident Vigdís Finnbogadóttir i 2008. Hun glædede sig over, at et mere nuanceret billede af fortiden havde erstattet grundmyten og revurderet fremstillingen af Island som offer for dansk dominans og udbytning.

Fællestiden dukker af og til frem i offentligheden – mest i sportslige sammenhænge, når landsholdene i håndbold eller i fodbold tørner sammen. Men

der var også interesse for Island og for den islandske historie i forbindelse med den fremadstormende islandske økonomi i 00'erne. Det var næsten, som om islandske forretningsmænd opkøbte hele Danmark – fra Magasin du Nord til landets banksektor.

I 2006 holdt den islandske præsident Ólafur Ragnar Grímsson (1943-) et foredrag, hvor han forklarede, hvordan den moderne, succesfulde forretningsmand var formet af fortiden. Den islandske velfærd havde rod i den islandske kultur, som vikingerne havde skabt. Vikingernes liv var ofte chancebetonet og præget af hårdt arbejde. De rejste ud og vendte hjem til hæder og respekt. Ikke et ord sagde præsidenten om fællestiden, han talte kun om den slående lighed mellem vikingerne og finansfolkene. Måske led denne tolkning af islandsk identitet et knæk under finanskrisen fra 2008.

I dag kan historien om det dansk-islandske rigsfællesskab og dets opløsning tjene som eksempel. I det 21. århundrede sprænges mange lande, som er blevet holdt sammen af mere eller mindre åbenlyse grunde. Når processen er blevet sat i gang, skal man have fokus på de forskellige historiesyn. De skaber misforståelser og opbygger nationalistiske grundmyter, der ikke handler om, hvordan fortiden var, men er argumenter for de ønskede forandringer.

Den historiske forbindelse mellem Danmark og Island er fuld af skiftende grundmyter. Lag på lag ligger de oven på den historiske forskning. Når følelserne falder til ro, kan man anskue fortiden mere nøgternt og diskutere fælles problemstillinger. Det viser det dansk-islandske eksempel. I 1835, godt 30 år efter den islandske revolution, kunne Jørgen Jürgensen se tilbage på sin rolle med sindsro: "Jeg mener med tilfredshed at vide, at de love og vedtægter, jeg udformede, for størstedelens vedkommende stadig er i kraft og uændrede til i dag." Der er altid

nuancer at tage hensyn til, men Jürgensen havde ret i en ting: Begivenhederne i 1809 gav for første gang islændingene en alternativ styreform i forhold til rigsfællesskabet.

”I dag drejer det sig ikke længere om bestemte politiske holdninger, men om at genfinde den nationale identitet og stolthed.”

Sådan sagde forfatteren Einar Már Guðmundsson (1954-) til *Ritzaus Bureau* efter finanskrisen. Den globale verden udfordrer de nationale identiteter. Dansk og islandsk kultur er blevet international, og det er vanskeligt at se, hvad der adskiller dem fra andre vestlige kulturer.

Rigsfællesskabets historie viser, hvordan nationalitet kan udvikle sig til en ideologisk slagmark, og hvordan to små nationer trods fælles udgangspunkt kan opbygge forskellige nationale grundmyter. I det 21. århundredes omvæltninger er det en nyttig viden, der kan ruste borgerne mod nationalistisk propaganda. Nationalitet er ikke en trussel mod andre, men en måde at forstå verden på og søge nye fællesskaber.

Videre læsning

Böss, Michael: *Op omkring Island: En kulturhistorisk rejse-dagbog*. Gyldendal 2016

En moderne rejseberetning, som fører Islands historie og forholdet til Danmark op til vore dage. Der er gode betragtninger om den islandske nationalitets opståen og udvikling.

Hálfdanarson, Guðmundur: *Severing the Ties – Iceland's Journey from a Union with Denmark to a Nation State*. *Scandinavian Journal of History* 31:3/4, s. 237-254, 2006

En meget indsigtfuld artikel om Islands selvstændighed i første halvdel af det 20. århundrede. Den er skrevet på letlæseligt engelsk og fortæller overbevisende om den islandske republiks grundmyte.

Jürgensen, Jørgen: *Brudstykker af en selvbiografi. En eventyrers og straffefanges erindringer fra København, London, Island og Tasmanien med refleksioner over ret, straf, fængsler, deportering og kolonisering*. Museum Tusculanum 2006

Genoptryk af Jürgensens selvbiografi, som blev udgivet i Hobart på Tasmanien i 1835 og 1838. I bogen kan man få et indtryk af personen, der kort løst Island fra Danmark i 1809.

Mentz, Søren (red.): *Rejse gennem Islands historie – den danske forbindelse*. Gad 2008

Artikelsamling, der især belyser forholdet mellem Island og Danmark.

Thorsteinsson, Björn: *Island*. Politikens Forlag 1985

Et lidt ældre standardværk med fokus på Islands historie og især på perioden før det dansk-islandske rigsfællesskab. Bogen er en god indføring i Islands historie og i forholdet til Danmark.

På 100danmarkshistorier.dk findes den omfattende litteratur, som forfatteren har anvendt til at skrive bogen, ligesom der er noter til bogen.

100 danmarkshistorier

Danmarks historie serveret i små og overkommelige bidder. 100 forskere fra landets universiteter og museer tager i 100 bøger a 100 sider fortiden under kærlig behandling og fortæller med vid, humor og kløgt om det, der var. Og det, der er.

100 danmarkshistorier finder du på en række platforme:

Spil med i MegaNørd's app Dyst!, og dyst med vennerne om Danmark og dengang.

Besøg danmarkshistorien.dk, og oplev fortiden gennem artikler, film og kilder.

Kig forbi HistorieLab.dk, der arbejder med historiske temaer. Især for grundskolen.

Mød op på Folkeuniversitetet, og hør foredrag med forfatterne.

Læs med i *Politiken*.

A.P. Møller Fonden har støttet projektet og gjort det muligt at udgive og formidle de 100 danmarkshistorier.

Find info på 100danmarkshistorier.dk